

letnik IV
številka

6

**jezik
in
slovstvo**

1958/1959

Jezik in slovstvo

Letnik IV, številka 6

Ljubljana, 15. marca 1959

List izhaja od oktobra do maja vsakega 15. v mesecu (osem številke)

Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani

Tiska Celjska tiskarna v Celju

Uprava je pri Mladinski knjigi v Ljubljani

Opremila inž. arh. Jakica Accetto

Uredniški svet: *dr. Tone Bajec*, NUK, Slovanski inštitut v Ljubljani (urednik za jezikoslovni del); *dr. Marja Boršnik*, *Marjan Javornik*, *Janko Jurančič*, *Uroš Kraigher*; *dr. Lino Legiša*, Ljubljana, Vrhovčeva 4 (urednik za literarnozgodovinski del); *dr. Joža Mahnič*, Ljubljana, Česnikova 28 (urednik za metodološki del in odgovorni urednik); *Stane Mihelič*

Rokopise in dopise pošiljajte na naslove posameznih urednikov

Naročila in vplačila sprejema založba »Mladinska knjiga« v Ljubljani, Tomšičeva 2, poštni predal 36, telefon 21-593, tekoči račun pri Komunalni banki v Ljubljani št. 600-70/1-67

Letna naročnina 450 din; polletna 225, posamezna številka 60 din;
za dijake, ki dobivajo list pri poverjeniku, 360 din;
za tujino celoletna naročnina 600 din

Vsebina šeste številke

<i>Lovrenc Rutar</i> Kosmačeve novele	161
<i>Miha Koblar</i> Predlog čez	168
<i>Edo Roblek</i> Murn Aleksandrov in ruski romantični pesniki	172

Ocene in poročila

<i>B. R.</i> Slovenska slovnica v nemščini	178
<i>Branko Berčič</i> Literarnozgodovinske pripombe o Plamenici	182
<i>Viktor Smolej</i> Dvoje knjig o Jánošíku	189

Slovniške in pravopisne drobtine

<i>L. L.</i> In ostali	192
-o- -a- Budimpešta — Bukarešta	192
<i>Ivan Tominec</i> Samostalniki na -atelj in -itelj	192

KOSMAČEVE NOVELE

Obraznava sodobnih avtorjev

Srednješolec našega časa se zanima predvsem za tehniko, šport, film, modo in zabavo. Krivico pa bi mu delali, če bi trdili, da ne kaže nobenega zanimanja za leposlovje. Seveda ga bolj veseli branje po lastni izbiri kakor pa tisto, ki mu ga predpisuje šola. In po navadi tudi bolj tuja slovstva kakor pa domače, zlasti starejši avtorji, ki se mu zde malo zanimivi in preveč znani. Pozoren pa postane pri slovenski moderni, zlasti Cankarju, in tak ostane pri vsej novejši literaturi, prozi in poeziji, seveda če je ne obravnavamo šolsko šablonsko, ker mu je pač s svojimi življenjskimi problemi in morda tudi umetniškimi formami bližja.

Če hočemo, da bo dijak do literature, do določenih osebnosti in njihovih del, zavzel intimen, osebni odnos in črpal iz nje vse možne vrednote, moramo monotone šolske ure z narekovanjem podatkov spremeniti v nekakšne seminarje za *idejno-estetsko interpretacijo*. To prepotrebno notranjo reformo slovenskih ur pa bi mogli v celoti in takoj izvesti le tedaj, če bi imeli ustrezne in kvalitetne učbenike, slovstveno zgodovino in berila. V tem primeru bi se nam ne bilo treba ukvarjati z narekovanjem biografskih, bibliografskih in drugačnih podatkov in pred seboj bi imeli vsi — profesor in dijaki — skrbno izbrane leposlovne tekste, ob katerih bi lahko nemoteno in poglobljeno študirali.

Naša povojna Berila pa prav za novejša obdobja od moderne dalje kaj malo ustrezajo, ne glede na to, da jih na trgu ni moč dobiti ali pa jih dijaki ne nosijo v šolo. Pesniki in pisatelji bi morali biti srednješolcu predstavljeni z *najbolj značilnimi in kvalitetnimi* deli oziroma odlomki, tako pa prevladujejo dela s socialno politično tematiko in pogosto prav žurnalistično vrednostjo. Do slovstvene zgodovine za šole, se pravi poljudno pisanega priročnika, ki bi zgoščeno in pregledno obravnaval naš slovstveni razvoj, pa vse do danes sploh nismo prišli. Dokler takšnih idealno zasnovanih Beril ne dobimo, jih v posameznih izsekih lahko uspešno nadomešča sproti izhajajoči in vsem dostopni Kondor, ki se te naloge, kakor se zdi, prav dobro zaveda. V tej zbirki smo doslej med drugim dobili Cankarjev Križ na gori, Bevkovega Čedermaca in Prežihove Samorastnike ter dobra izbora Kozakovih in Kosmačevih novel. Nujno pa bi bilo, da bi v *pretehtanih in polnokrvnih* izborih čimprej dobili vse novejšje noveliste, romanopisce in pesnike, ki so v učnem načrtu za srednjo šolo. Najprej morda najbolj plodovite med njimi, čez katerih delo je mogoč pregled le še specialnim poznavalcem in kjer že zaradi obsežnosti opusa kvaliteta ne more biti povsod enaka: Miška Kranjca, Bevka in Preglja, med pesniki pa zlasti Gradnika, ki doslej sploh še ni dobil vstopa v Berila.

Koliko tak dober izbor dijaku, profesorju, a tudi vsakemu drugemu lahko nudi, sta mi dokazala Kozakovo Rodno mesto (urednik Mitja Mejak) in zdaj knjiga Kosmačevih novel Iz moje doline (Bojan Štih), prvo praktično, druga v teoriji. V tem članku naj pokažem, kako s takšnim izborom posamezno umetniško osebnost lahko za trajno približamo mlademu človeku.

Ciril Kosmač je vsebinsko tako življenjski in oblikovno tako dognan pisatelj, da bo študente gotovo pritegnil. Od poverjenika vem, da je v mnogih razredih naše gimnazije na Kondorja naročenih nad pol dijakov. Že kak mesec vnaprej jim bom torej priporočil, naj začno Kosmača pazljivo in z občutkom *prebirati* in si glavna opazanja tudi zapisovati. Ker je urednik posrečeno izbral

pol tekstov iz zbirke Sreča in kruh, pol pa jih je nastalo po osvoboditvi, bodo s knjigo dobili kar soliden pregled čez celotno pisateljevo ustvarjalnost.

Ko bomo po učnem načrtu predelali že domala vso novejšo leposlovno prozo in se nazadnje ustavili še pri našem pisatelju, bom študentom posredoval nekaj za umevanje njegovega dela potrebnih *podatkov*: Kje sta Idrijska dolina in Tolminska, njun zemljepisni položaj in gospodarski značaj. Socialne in politične razmere, v katerih so živeli primorski Slovenci med obema vojnama. Kosmač, bajtarski sin, mora opustiti študij, zaprt je po fašističnih ječah, pobegne čez mejo in začne pisati, živi v tujini, nato v partizanih, delo po osvoboditvi.

I. Nato bomo segli po knjigi in v šoli kaki dve uri porabili za *interpretacijo* enega izmed tekstov v Kondorju. Zaradi manjšega, časovno dostopnega obsega prihajata v poštev le dva: novela Sreča in črtica Gosenica. Ker je dijakom druga znana že iz Beril za bivšo nižjo in je z literarnoteoretičnega vidika prav, če si utrdijo pojme o noveli, se bomo odločili za *Srečo*. Po ponovnem, skupnem branju bomo ob sodelovanju vsega razreda skušali dognati najprej *snov in zgodbo, kraj in čas, značaje in razmere ter idejo oziroma motiv* novele. Vsaj večina je tekst že tudi doma prebrala, zato o dobro znani stvari lahko izčrpno govorimo. Živahen pomenek bo dal približno tele skupne rezultate (fabule tu seveda ne bom obnavljal, razvidna je iz drugih izvajanj):

Snov za novelo je pisatelj zajel iz mladostnih spominov in ustnega izročila, dogaja se v Idrijski dolini po prvi vojni. Kosmač posebno rad upodablja like malih, kakorkoli prizadetih in poniževanih ljudi, od katerih pa vendarle vsak vedno znova upa na srečo. Otročji in dobrodušni Strežek, ki je zrasel v revni bajti ob materinem krilu, pri svojih štiridesetih letih končno pričaka ženitev, toda nevesto mu pripeljeta beneška kramarja, in sicer že nosečo. »Njegov« otrok, bujna Tinka, ne doživi lepe ljubezni ob domačem študentu, prijatelju iz otroških let, ampak npravstveno propada kot služkinja pri karabinjerih in nato, ko zanosi in pobegne na tuje, kot vojaška prostitutka v Milanu. Ker je Strežek kljub tem nesrečam o Tinki vedno zaupljivo pripovedoval, da bo doživela svojo srečo, dajo ljudje takšno ime njenemu nezakonskemu dekletcu; Sreča pride na svet brez človeške pameti in obsojena na animalsko življenje ogroža sebe in druge, obedve z materjo končno ob povodnji utoneta v narasli Idrijci. Nesreča prehaja kot usodna dediščina in v vedno hujši obliki od Strežka na Tinko, od te pa na otroka, in sicer iz različnih vzrokov: iz Strežkove nedoraslosti in neodločnosti, iz Tinkine strastnosti in naivnosti; a tudi iz socialne bede, saj bi bil bajtar Strežek pri večji gospodarski trdnosti bolj samostojen in moški, pa tudi Tinki ne bi bilo treba iti za kruhom drugam, če bi jo lahko preživel dom. Ob tej trojici ponižanih in razžaljenih kot oseba v noveli vidneje izstopa še sam pisatelj, sprva kot Tinkin neposredni mladostni prijatelj, kasneje le kot spremljevalec njene življenjske poti, hkrati pa kot lik naprednega slovenskega izobraženca na Primorskem, kakršne je fašistični režim zapiral in preganjal. Ob te štiri vidnejše osebe je Kosmač nanizal celotno domačo vaško srenjo — od kmetičev in otrok, kramarjev in klepetulj, župnika in učitelja do svojega očeta — v vsej socialni stiski Idrijske doline in dvajsetih let ter v skupni težnji po majhni sreči, a tudi v miselni zaostalosti in pobožnjaškem licemerstvu. Kosmačevi socialno ubogi, duševno okrnjeni in v ljubezni prevarani ljudje so od življenja bolj vajeni sprejemati udarce kot darove, zato so v pričakovanju sreče skrajno skromni. Kadar jih doleti nesreča, se zadovoljni tolažijo s tem, da bi jih lahko zadela še hujša; in celo smrt, ki pomeni dokončno odrešitev od trpljenja in razočaranj, je zanje samo posebne

vrste sreča. Vso novelo preveva avtorjev srčno topli, a tudi trpki humanizem; takšnega so mu narekovale tedanje socialno politične razmere.

Potem se bomo z dijaki pogovorili o nečem, na kar pri interpretiranju tako radi pozabljamo, bodisi iz lagodnosti ali iz neznanja: o *kompoziciji in tehniki ter o jeziku in slogu*. V zavest jim namreč mora priti, da za umetnino nista dovolj življenjska pristnost in topla človečnost, ampak tudi estetska dovršenost; poleg tega morajo spoznati, s kakšnimi sredstvi oblikuje avtor konkretno temo in so značilna tudi za njegovo umetniško individualnost.

Kompozicija naše novele je dokaj preprosta. Začenja in končuje se s pisateljevim razmišljanjem o sreči. V ta okvir je razpeta pripoved, ki teče na osnovi spominov največ v prvi osebi, prepričljivo naravno in vznemirljivo napeto. V kratki uvodni zgodbi pove pisatelj, kako bi pri otroških »bojnih« igrah kmalu zgubil oko. Jedro pripovedovanja pa sta med seboj povezani zgodbi o Strežkovi ženitvi in Tinkinih ljubeznih ter njenem slaboumnem otroku; tragika teh treh na trpljenje obsojenih oseb se vztrajno stopnjuje, pri Strežku je v začetku še komično vedra, s Srečo pa se končuje baladno grozotno. Vmes je nekaj digresij, ki pa so samo navidezne (n. pr. o Kosmačevem šolanju v Gorici in tamkajšnjem profesorju, modrujočem o sreči) in z zavlačevanjem dejanja le še bolj okrepe napeto vznemirjenost (očetovo pismo o razmerah na Primorskem in raznih vaških novicah). — Kosmač ima navadno rad živahen in obilen dialog. V obravnavani noveli pa je z njim nenavadno varčen, kljub temu z njim plastično posreduje značaje in situacije. Res mojstrski je v prizoru, ki prikazuje prijetno vzburjeno srečanje bujne mladosti — Tinke in študenta — sredi poletne narave na produ Idrije. Prepletajoča se čustva narejene zlovoljnosti, nepokvarjene zadrege in vabljive omame so pisatelju narekovala dialog s skopimi, zapetimi stavki, miselnimi preskoki in še vmesnimi zamolki (v Kondorju na str. 14 in 15). — Poleg pripovedi in dialoga sta važna sestavina Kosmačeve pisateljske tehnike še opis, zlasti pa oznaka, ki naj bralcu kar najbolj predstavita okolje in približata osebe. Takšen je opis siromašne, a po gospodinjini zaslugi izredno snažne in po svoje udobne Strežkove bajte (str. 7) ali oznaka Tinke kot kramarsko našarjenega otroka ter nemirne, za uk ne preveč vnete, toda vesele in ljubke šolarke (9), goriškega profesorja — gobezdalastega filozofa in fašista (12/13), itd.

Kosmačevemu slogu so ljube prvine ljudskega izražanja, saj tematično obravnava največ življenje in miselnost svojih kmečkih rojakov. Tako v njegovem besednjaku redno srečujemo posebnosti tolminskega govora, v noveli Sreča n. pr. izraze: renčelica, viškati se, cedela, cendrav, čecha, zleciniti se, usmajati. Kot realist je pri opisovanju vsakdanjega kmečkega življenja stvaren, zgoščen, nenavadno plastičen, pogosto tudi drastičen, rad ima ljudska rekla in primere: O srčnih zadevah niso mlatili prazne slame; napili so se žganja, preklinjali in se zjokali ali pa se znesli nad svojim sovražnikom (6). Hodil je po vasi kakor petelin po gnoju in vsakemu posebej razkrival čare in dobrote svoje Katarine (8). Križale so roke pod predpasniki, se majale s celim gornjim životom in se kajpak tudi tokrat niso mogle zediniti v svojih mnenjih (16). Zlasti pri lepih impresijah iz narave in močnih čustvenih doživetjih pa zna biti Kosmač v slogu tudi nežen in sočen ter pri tem domiselno in sugestivno izbira in veže epiteta, attribute, metafore in komparacije: Bilo je popoldne in sonce je navpično sekalo vame... v brnečo poletno tišino se je najprej razsul zvonek smeh, za njim pa se je oglasil trebušen bas (14). Trgala je nagelj in rdeči, drobni lističi so kapljali na belo, razbeljeno prodno kamenje, kakor

kaplje krvi, ki jih seje na begu preplašena ranjena žival (15/16). Pogled na tolikere smešnosti v vsakdanjem življenju in boleča nasprotja v družbi ter zavest, da je sreča za siromake le brezupna iluzija, so občutljivega in kritičnega pisatelja napolnili s prikritim smehom in trpkim posmehom, zato ni čudno, če humor, ironija, oksimoron in paradoks spadajo med Kosmačeve najbolj pogostne figure: Še besedo sreča so po navadi uporabljali samo v nesreči (5); so mu na vsak način hoteli vtepti v drobno glavo veliko misel na družico (7). Tako so pretekla štiri leta tihe ljubezni, ki se je izražala v grdih besedah in zelenem sovraštvu (12). No da, saj to je bila pravzaprav njena edina sreča, da je umrla (22).

II. Ko z dijaki dodobra analiziramo izbrano novelo, se z njimi *na kratko pomenimo* še o drugih tekstih, ki so v Kondorju in so jih že doma prebrali. Pri teh pomenkih — zavzeli bi eno šolsko uro — študente navajamo k pravilnemu in tenkočutnemu dojojanju umetnin, k odkrivanju novih značilnosti in k primerjanju z znanimi pojavi ter tako k ugotavljanju zakonitosti, ki jim ob koncu omogočijo sintezo o avtorju; vrednost postopka je torej v tem, da se s kar se da lastnimi duševnimi silami dokopljejo do zaokrožene in nazorne predstave o celotnem pisateljevem delu. Mladina je zaradi pomanjkanja knjig, pa tudi ustaljenih metod vse preveč navajena od nas pasivno sprejemati, namesto da bi se na osnovi obilnega branja doma ter skupne interpretacije in pogovorov v šoli dokopala do aktivnega osebnega znanja, ki je seveda nepriemerno bolj prepričljivo in trajno. Naši pomenki bodo v zvezi s posameznimi Kosmačevimi teksti v Kondorju potekali nekako takole:

V črtici *Gosenica*, ki je docela avtobiografski spis brez izrazite zgodbe, pisatelj obravnava doživetja v rimski ječi. Sugestivno nam naslika svojo celico in druge prostore ter osebje od paznika do ravnatelja, hkrati pa celotno ozračje, polno sive enoličnosti, nečlovečnosti in tesnobe. Središče črtice je boj med zeleno kostanjevo mladiko in odurno požrešno gosenico, ki ga mladi Kosmač nestrpnopno opazuje skozi zamreženo okno in z njim simbolizira končno zmago življenja in svobode nad nasiljem in smrtjo. Črtica je estetsko dognan dokument o trpljenju primorskih Slovencev po fašističnih ječah in apoteoza večno zmagujočega principa življenja in pomladi. Uvodoma pisatelj v humorističnem tonu razpravlja o sistematiki živalskih vrst, ob koncu pa pripoveduje, kako vsako leto z vrnitvijo pomladi praznuje »svoj goseniški jubilej«.

Pot v Tolmin je izrazita okvirna novela: pisatelj kot študent stopa z očetom rano zjutraj v Tolmin, oče mu spotoma pripoveduje resnične zgodbe iz domače doline, da bi ga morda vnel za pisanje. Gre za niz treh med seboj povezanih zgodb o kmetih Ravničarjih, očetu in sinovih. Stari se je zanimal za tehniko, bil nekak ljudski izumitelj in je z raznimi napravami hotel modernizirati svoje gospodarstvo, toda zaostali ljudje so trdili, da je v zvezi s hudičem. Osrednja zgodba pripoveduje o sinu Tonetu, »človeku srca«, in o njegovi bridki ljubezni. Dolga leta je koprnel po lepem bajtarskem dekletu, pa mu je mati iz gruntarskega napuha ni dovolila vzeti; po njeni smrti sta se sicer dočakala, a dekle je kmalu po poroki umrlo. Tone je iz obupa zanemarjal sebe in posestvo, se nagonsko vdajal dekli Zamorki in imel z njo kopo otrok, s srcem pa še naprej živel za rajno ženo. Tretji Ravničar, pohlepni Janez, se je hotel polastiti domačije, zato je spravil brata v grob in Zamorko z otroki pognal po svetu, končno pa se mu je omračil razum. Fabula v tej noveli teče skoraj neizčrpno; pisatelj oče pa ni le sijajen pripovedovalec, ampak tudi človeško razumevajoč in topel; njegovo izražanje je ljudsko in rahlo književno (organist

samouk). Omeniti je tudi lirične orise pokrajine, zlasti v začetku, kjer pisatelj slika divje oblačno noč nad tesno domačo dolino. Zamorka, ki prepuščena sama sebi skrbi za kopo otrok in jo novi gospodar brezdušno spodi po svetu, po socialni usodi in divji elementarnosti spominja, čeprav je v noveli precčj epizodna, na Hudabivnikovo Meto in njene samorastnike pri Prežihu.

V obširni noveli *Življenje in delo Venca Poviškaja* je Kosmač z neverjetnim psihološkim vživetjem spet prikazal usodo po naravi zaznamovanega in iz življenja izrinjenega mladega človeka. Venc je bil rojen s kilo in rahlo omejen, iz njega so se norčevali otroci, oče krojač ga je pri delu pretepal, sramotili so ga ob vojaškem naboru. Njegova tragika je dosegla višek, ko se je zaljubil v lepo vaško vlačugo, ki se je z njim brezsrčno poigrala, češ da se bo z njim poročila. Ko je le spoznal prevaro, je svojo hišo v ihti prepisal na sestro, ta pa ga je pregnala kot divjo žival v kaščo in končno je zaradi izzvanega napada na vsaka prišel v zapor. Ko so ga pustili na svobodo, si je sam vzel življenje, polno bridkosti, ponižanja in samote, in se v gozdu obesil. Zanimiva je tudi kompozicija novele: prvo in zadnje poglavje prikazujeta, deloma dobesedno z refreni, Venčevo smrt, vmesna pa analitično odkrivajo njegovo bedno življenje od rojstva dalje. Po zgradbi in zlasti motivu delo nekoliko spominja na Smrt in pogreb Jakoba Nesreče, le da je Cankarjev junak kot izrazit družben izobčenec še bolj divje osamljen in gorkijevsko uporniški. Hkrati z Venčevo usodo prikazuje Kosmač tudi življenje celotne soseske med prvo vojno in za fašizma, njeno pobožnjakarstvo in vražarstvo, bučno veseljaštvo in ljubezensko izživiljanje ter mržnjo vaških revežev do bogatinov. Po tej kolektivni plati vsebuje novela poleg tragičnega jedra tudi številne groteskne partije, slogovno pa so zanjo značilni narečni izrazi in ljudska rekla.

Sorodna, toda kljub tragičnemu koncu bolj svetla je novela *Smrt nedolžnega velikana*; dogaja se kakor večina Kosmačevih stvari v Idrijski dolini, oziroma v hribovskih vaseh nad njo. Hotejčev Matic se je nezakonski in slaboumen rodil revni domačinki, služkinji v Egiptu (eden od specifičnih socialnih problemov na Primorskem, prim. Bevkovo povest Žerjavi). Zrasel je sredi svobodne narave in pri dobrih ljudeh v pravega orjaka, po pameti in srcu pa ostal otrok, »nedolžna gora«. Ker so se ga ženske na samem bale, ga je boter Hotejec, da bi odstranil sleherni nevarnost, pripravil do tega, da je redno lokal le mleko in se motil z metanjem skal v Idrijco. Kljub skaljeni pameti pa je tudi v njem živelo čustvo človeške ljubezni in dekleta so mu iz sočutja izkazovala primerno pozornost. Po sončni dolini je tedaj segla mračna okupacija; vaški veljaki, gostilničar in župnik, so kramarsko sodelovali z okupatorjem, ljudstvo pa je zvesto domovini odhajalo v hribe. In tako je tudi Matic dobil od lepe Tilčke, odhajajoče v partizane, za spomin razkošno sončnico; ko se je vračal od nje, so ga, nič slutečega in nedolžnega, v trebuh zadeli rafali okupatorjeve strojnice. Kakor v prejšnji noveli tudi tu avtor začenja in zaključuje s siromakovo smrtjo, vmes pa retrospektivno pojasnjuje dogodke in junakovo življenje od rojstva dalje, pri čemer si idilika, humor, tragika in sarkazem organsko podajajo roke. Čudovito sočno in sončno riše Kosmač domačo pokrajino, prisluhniti zna nagonskemu in čustvenemu svetu umsko nerazvite sirote, njegov humanizem je tu ganljivo topel in čist, kakor je ostra njegova obsodba pobijanja nedolžnih; slog novele je ljudsko pristen in slikovit, njena forma do kraja pretehtana in izdelana.

Novelo *Očka Orel* dijaki poznajo po odlomku iz Beril za nižjo, zlasti pa po filmu Na svoji zemlji. Pisatelju, ki je po petnajstih letih spet obiskal dom,

zgodbo postopoma razpleta teta; kakor mnoge druge so tudi njo leta osvobodilnega boja v značaju docela spremenila. Po tolminskih grapah in hribih so se ljudje otresli dotakratne hlapčevske vdanosti, začeli so se zavedati usodne navezanosti na zemljo in domovino ter razmišljati o povojni ureditvi socialnih odnosov na vasi. Na Oblakovem vrhu nad Idrijsko dolino so se zbirali fantje v partizane in stari bajtar Obrekar, ki so mu sinovi pomrli ali bili po svetu, je s toliko večjo vnemo zbiral živila in jih v oprtniku nosil partizanom. Pa so v spremstvu domačih belogardistov prišli nadenj okupatorski oficirji, mu ubili ženo in zažgali dom, vnuček Boris se je pravočasno rešil v hosto, njega pa so odpeljali v Tolmin in ga tam zverinsko mučili. Vendar se je kljub betežnemu starčevskemu telesu do konca vedel kot junak in z orlovsko samozavestnimi in prodirnimi očmi v mučiteljih vzbujal strah. Po osvoboditvi Obrekarjevo požgano domačijo skupno obnavlja mladina, za neustrašenim starcem jo je prevzel mladi partizan Boris in nad njo kot simbol neupogljivega ponosa stalno kroži planinski orel. Pisateljev uvod o obisku doma je morda preveč obširen in tetino kramljanje nekam dolgovezno, zgodbo samo pa razpleta zelo neprisiljeno in spretno. V noveli je več karakterno zanimivih likov (Travnikarjev stric, spreobrnjeni Drejc, mali Boris, volčjak Smukač, krdelo okupatorskih pošasti), vse pa seveda nadkriljuje Obrekar; psihološko mojstrska sta prizora ob aretaciji doma in mučenju v Tolminu, v katerih igrajo predvsem njegove žive, prebadajoče oči in nasprotnikov onemogli bes; pisateljeva beseda je pri tem vseskozi občutljiva in poslušna posredovalka zadnjih psiholoških odtenkov in situacijskih premikov.

III. Da bo za dijake predstava o Kosmačevi umetnosti kar najbolj popolna, bo prav, če jo bomo dopolnili z oznako še dveh pomembnih novejših tekstov. Povesti Pomladni dan in novele Balada o trobenti in oblaku študenti niso brali, zato jim mora njuno snov, idejo in formo *posredovati profesor*. Danes, ko smo vsi takó vpreženi, je res precej težko sproti najti čas za leposlovne novitete, toda vsaj pri pomembnejših avtorjih moramo to delati.

Pomladni dan, ki se začenja podobno kot Očka Orel, je pisatelju beguncu, popotniku in partizanu navdihnilo predvsem nenavadno domotožje, navezanost na tolminsko zemljo. Po dolgih letih odsotnosti se čudovitega majskega dne tik po vojni vrne domov, se spet srečuje z ljubimi prostori in pokrajino, podoživlja svojo bridko lepo mladost in se toplo spominja očeta in matere. Fabuliranja je v prvem, docela avtobiografskem delu povesti pravzaprav malo; predvsem gre za psihološke portrete domače družine in vaše srenje ter za lirsko občutene orise narave, in sicer v prefinjenem, kultiviranem slogu. Drugi in tretji del knjige sta bolj epska in zaokrožena, v njiju pisatelj razkriva življenjsko zgodbo dekleta Božene, ki je bilo med prvo vojno rojeno češkemu kadetu in je med drugo vzljubilo italijanskega partizana; oba sta nesrečno končala in so ju po usodnem naključju pokopali v isti grob v gozdnih strminah nad vasjo. Kosmač nazorno prikazuje hude razmere med prvo vojno, rekvizicije, stradanje, nemoralno, justifikacije, ko se je v dolini zaradi bližine soške fronte nakopičilo vojaštva. Poveljuje pa tudi žrtev polni boj našega ljudstva za slovensko zemljo med drugo vojno, ki se je končal zmagovito predvsem zaradi naše »besne zaljubljenosti« vanjo.

Balada o trobenti in oblaku je prijetno presenetila našo kulturno javnost, ker obravnava partizansko tematiko v nekonvencionalni, sodobni formi. V noveli se namreč prepletata hkrati dve zgodbi: eno snuje pisatelj iz svoje fantazije, druga se je zgodila v resnici; med obema je veliko asociacij in paralel,

le njuna junaka se v sorodni psihični in etični situaciji bistveno različno vedeta; prva zgodba je grafično označena s poševnim, druga z navadnim tiskom. Sedemdesetletni tolminski kmet Temnikar zapusti na sveti večer 1943 topli dom in odide v zasnežene hribe, da tam prestreže in uniči skupino belogardistov in tako reši partizanske ranjence v bližnji votlini pokola, čeprav pri tem žrtvuje lastno življenje in priključuje grozotno maščevanje okupatorjev nad svojo družino: domačijo mu zažgo, sina in hčer ustrele, ženo pa celó obglavijo. Istega dne bi mogel in moral precéj mlajši kmet Črnilogar pod dolenskimi Gorjanci opozoriti na nevarnost takšne obkolitve v soseščini pri materi zbrane partizane; iz samoljubne strahopetnosti pa tega ni storil, zato so okupatorji hišo zažgali in so ljudje v njej zgoreli; njega pa je grizla vest in si je po osvoboditvi sam sodil. Delo se odlikuje po svojevrstni tehniki in tankočutnem slogu, zlasti pa po podrobni in pronicavi psihologiji ter poveljuje etiko preprostega junášta in žrtvovanja za sočloveka; zanimiva je tudi psihologija umetniškega ustvarjanja, ki jo pisatelj razkriva v zvezi z nastajanjem prve, fantazijske zgodbe. Ima pa Balada to napako, da so posamezne partije obdelane neenakomerno, kajti Kosmač je za Našo sodobnost novelo pisal od številke do številke; tako sta preveč razvlečena uvodni pogovor s Črnilogarjem in oris pokrajinskih značilnosti Tihega dola, najbolj mojstrsko, napeto, grozljivo in pretresljivo pa sta prikazana Temnikarjev spopad z izdajalci in okupatorjevo maščevanje nad njegovimi. Pri tej junaški tragediji Temnikarica s svojo nemo bolečino žene in matere ter s ponosnim prezirom do zločincev in njihovih pomagačev moža etično morda celo presega.

Po vsem tem bi prišli do tele *sintetične oznake Cirila Kosmača*:

Pisatelj gleda na življenje do kraja realistično, vendar ga mehanično ne fotografira, ampak podaja emocionalno prežarjenega in estetsko prečiščenega; svoj pisateljski svet sam nekje označuje kot »svet čustvenih prividov resničnega sveta« (Pomladni dan, str. 139). Vir njegovim spisom so navadno osebni spomini, ustno izročilo in močno domotožje; zato si za prizorišče izbira tolminsko zemljo, posebej svojo Idrijsko dolino z obdajajočimi jo hribi. Motivno ga najbolj pritegujejo tragične usode duševnih neboglencev in lepih deklet ter socialno trpljenje in politični boj primorskih Slovencev od prve vojne preko fašizma do osvoboditve. Svoje napredne družbene nazore uveljavlja z umetniškim prikazovanjem samega življenja, ne pa z vsiljivo tendenco; tuje mu je tudi moraliziranje, pač pa vsa njegova dela kljub pogostni ironiji in sarkazmu preveva širok in topel humanizem. Kosmač ustvarja počasi in trudoma, toda pretehtano in izbrušeno, njegova novela je pogosto okvirna in retrospektivna, posebno skrb posveča psihologiji oseb in orisom pokrajine, slog je hkrati ljudsko klen in lirsko fin.

Za nakazano obravnavo sodobnega avtorja bi torej potrebovali štiri, kvečjemu pet ur, kar se mi ne zdi preveč, če hočemo končno vzpostaviti zdravo ravnovesje z avtorji druge polovice preteklega stoletja. Tekst za podrobno interpretacijo bi morali dijaki dobiti v šolskih berilih, za druge tekste istega avtorja pa bo moral verjetno slej ko prej skrbeti Kondor, ker bi se sicer berila preveč razrasla. Takšna poglobljena metoda bi zahtevala seveda večjih priprav od profesorja in večje zavzetosti pri študentih, saj bi morali doma mnogo več brati. Kolikor je ne bi mogli ali hoteli uresničiti pri obveznem pouku slovenske književnosti, pa bo vsekakor nepogrešljiva pri izbirnem, to je pri estetski vzgoji, za katero se bodo javili samo res zainteresirani in nadarjeni, a morda tudi v tej smeri že nekoliko izobraženi in zahtevni dijaki.

PREDLOG ČEZ

Na zunaj čisto preprost predlog s tožilnikom, vendar krije v svojih zvezah in zlasti v razvoju mnogo zanimivih pogledov v snovanje jezika. SP 1950 in slovnica 1956 ga opredeljujeta enako, toda oba ga v rabi utesnjujeta v primeri s preteklostjo in prepovedujeta nekatere zveze kot germanizme, čeprav so izrazito ljudske. Zato se mi zdi vredno in potrebno premisliti, ali se siromaku le ne godi krivica. Ne lastim si še dokončne sodbe, opiram se predvsem na današnji jezikovni čut, po katerem še živijo stare zveze v rabi tega predloga. Navsezadnje je vendarle res, da je za razvoj jezika ta edini odločilen.

Že na zunaj je siromak *čez* preživel hude čase. Čeprav so ga v 16. stoletju očetje našega knjižnega jezika pisali skoraj samo *zhes* in je tak pogljal korenine v našem pisanem jeziku v treh stoletjih pisanja, so mu etimologi in slovanofili v staroslovenski vnemi v prejšnjem stoletju vcepili *-r-*. Kopitar in Vodnik poznata v slovnici samo *čez*. Metelko pa omenja poleg te oblike tudi *dolenjsko črez*, ki pa da se zmeraj redkeje sliši, a postavlja (str. 143) obliko *črez* na prvo mesto, čeprav v berilih (str. 276 in 283) uporablja samo *čez*; Janežič je 1854 posnel v slovnici Metelka ter postavil »*črez in čez*«, 1863 pa *čez (črez)*; Sket je 1889 spet zamenjal obliki *črez (čez)*, 1894 pa vpeljal v slovnico samo *črez*, kar je potrdil tudi Pleteršnik in je ostalo v slovnici v veljavi do zadnje izdaje 1911. Kljub temu pa se oblika *črez* nikoli ni mogla uveljaviti v splošni pisavi. Levec je v pravopis sprejel »*črez, čez*« (1899) in mladi Breznik, ki si je tedaj v ljubljanskem bogoslovju brusil jezikoslovne kremplje ob Levčevi knjigi, je s krepko črto obliki obrnil ter postavil *čez* na prvo mesto, ob robu pa napisal: »Se ni nikoli udomačila kakor ne *šče, nikdor* itd. Tako hudo še nihče ni začel arhaizirati!!« Ko je čez deset let kot izšolan slavist pisal Razvoj novejšje slovenske pisave in Levčev Pravopis, se je že zelo unesel in priznal Levcu pogum, da se je uprl Pleteršniku in obliki *črez* dodal tudi *čez* (DS 1914, 237). In kakor je tedaj še z naslodo navajal Stritarjeve zabavljice na račun *črez*, je deset let kasneje v Slovenskem pravopisu (1920) storil prav kakor Levec: na prvo mesto je postavil *črez* in dostavil »*in čez*«. Šele v SP 1935 je bila za knjižno rabo dokončno uveljavljena spet samo oblika *čez*.

V času, ko so siromaku krojili pisno podobo, se je premaknil čut za njegovo vezalno in pomensko področje, ne da bi se bili tega prav zavedali. V teku stoletja smo prišli do mejá, ki jih slovnica 1956 (str. 269) označuje takole: »kaže neko razdaljo ali višino, ki jo dejanje premeri« v prostoru ali času. Ostra ta opredelitev ni. Če bi jo skušal zaostriti, bi rekel, da *čez* kaže predvsem na pot ali gibanje preko česa, bodi v kraju, času ali meri. Tudi pri tem predlogu drži Miklošičeva domneva, da predložne zveze na *-zə* pomenijo premikanje, gibanje. Glavno pri tem pa je, da imamo pri *čez* v mislih to, da kaj črto, ploskev ali prostor res *pre-stopi*. Zato *pot čez gozd* pomeni nekaj drugega kakor *pot skozi gozd*; prvi izraz ima v mislih pot, ki gre preko gozda, in nič drugega, ne glede na to, ali je pot obdana z drevjem ali ne, medtem ko drugi izraz meri predvsem na pot, ki je obrasla z gostim in visokim drevjem, da greš res »*skozi*« gozd, ulico. Tudi ptiča vodi pot čez gozd, čeprav nikoli skozi gozd, marveč nad gozdom, ker je važno le to, da gozd preleti od enega kraja do drugega. Predlog *čez* izraža torej samo to, da pot gre preko prostora,

ki mu pravimo gozd, ne glede na to, v kakšnem krajevnem razmerju je sicer do tega prostora. Če pravim *most čez vodo*, nisem še ničesar povedal o višini ali zvrsti mostu; zato ni nikakega nasprotja, če rečem: *visoko nad vodo se boči most čez vodo*. Stvarno je sicer velika razlika med izrazoma *vod* je šel čezenj in *senca je švignila čezenj*, toda čez pomeni v obeh primerih izo.

Pomensko so si izrazi *čez cesto* je skočila miška in *cesto* je preskočila miška skoraj enaki. Medsebojno razmerje čez v predložni vlogi in *pre-* v predponskem prislovnem določanju glagolov je zelo zanimivo in nam pojasni, zakaj Miklošič čez sploh ni vzel med redne predloge, prav kakor ni vzel *brez*. Medtem ko drugi predlogi enako strežejo samostalniku in kot prefiksi glagolu, imamo vloge tu deljene: *pre-* je samo predpona, čez pa samo ločen predlog, oba pa skoraj v enakem pomenu: *stopiti čez mejo* — *prestopiti mejo*, *seči čez mero* — *preseči mero*, *spati čez noč* — *prespati noč*, *plavati čez reko* — *preplavati reko* itd. Od tod je torej jasno, da gre zmeraj za neko uperjenost pri gibanju čez kako stvar, po kateri se vprašujemo s *kam?*, ne s *kje?*.

V stvarnem pogledu so popolnoma domače in najbolj rabljene krajevne zveze, kakor: *iti čez most, pot, vodo, travnik, goro, hrib, breg, polje, hišo, vas* itd.; *ptič leti čez hišo, vas, gozd*, tudi *oblak, toča gre čez pokrajino, vas, vrtove*, kadar se pomika preko kakega prostora in hočemo to povedati. Pri vsem tem nas ne zanima višina, marveč pomikanje preko česa ne glede na druga razmerja do prostora. Tako se nam pri natančnejšem opazovanju pokaže, da čez — prav kakor *brez* — ne meri na medsebojno razmerje stvari, marveč mnogo bolj določa glagolsko dejanje, da ima torej pomensko mnogo prislovnega značaja in se dejansko tudi še uporablja v čisti prislovni obliki: *pa je le prišel čez*. V taki krajevni zvezi ga uporabljamo tudi v primerih, kakor: *šel je čez Jesenice na Koroško, čez Italijo na Francosko* za tranzitno pot. Nekaterim tako izražanje ni po volji, češ da ne gremo »čez«, marveč skozi kak kraj. Tu spet pozabljamo na pravo vlogo čez, ki zaznamuje samo prehod ne glede na način, ali je bilo to po tleh, visoko, nizko, po zraku, z vlakom itd. Predlog *skozi* zaznamuje tudi način poti, skozi ulice, med hišami, torej res določneje kakor čez; za tega je kraj samo črta, točka, ki jo je kdo prestopil. Včasih so na vso moč smešili izražanje: *gledati čez okno*, češ da je to nemogoče. Seveda je nekaj drugega *gledati skozi okno*; to delam zlasti tedaj, kadar je okno zaprto; če pa imamo v mislih, da nam je okno predvsem spodnji del okenskega okvira (slo-neti na oknu, sloneti čez okno), potem je prav smiselno, če rečemo: *ne glej čez okno*, ker pomeni to nagibati se in sklanjati preko spodnje okenske meje. Prepovedano torej ni gledanje skozi okno, pač pa gledanje čez okno, n. pr. na vlakih, koder imamo zdaj napise: Ne nagiblji se skozi okno (kroz prozor!).

Razen nekaterih posebnih primerov, koder se je kdo posebej zaletel v zvezo s čez, so sicer krajevne zveze ostale najbolj v rabi in najmanj prizadete v zadnjih časih. Tudi pri izrazih, kakor *objeti koga čez pas, prerezati kaj čez pol ipd.*, imamo v mislih predvsem krajevno pot preko česa (pasu, polovice ipd.); *narediti križ čez kaj* (papir, spis, knjigo, podobo, načrte, delo itd.) ima isti stvarni pomen kakor *prekrižati kaj*. Voda stopi čez breg in se razlije čez plan, zato nam naslov *Čez plan* dobro zaznamuje mladostno prekipevajočo moč.

Od kraja je podoba prenesena najprej na čas, saj ga pogosto merimo s krajevnimi in dolžinskimi merami, prav kakor krajevno razdaljo s časovno mero. Če torej rečem *čez sedem let* vse prav pride, imam pred očmi prestop meje. Pri izrazu *čez teden je v mestu*, le v nedeljo prihaja domov, imamo prav tako v mislih pot od začetka do konca tedna, ki jo prebije vsakikrat v mestu

in prestopi in nastopi vsako nedeljo; res pa je, da nam je tu v mislih tudi zdržno trajanje njegovega bivanja v mestu ves teden. Zato je razumljivo, da je tudi v časovni zvezi čez ostal dosti neprizadet in se še krepko uporablja.

Tudi za mero je kaj razumljiva uporaba čez v omenjenem pomenu, saj stopi čez mejo, mero, naj že bo kakršna koli. Trdna je še zveza čez *glavo* komu *zrasti*, pri čemer imamo pred očmi tisto mejo, kjer sta glavi v enaki višini, kadar kdo prestopi to črto, mi zraste čez glavo. Ta predstava je nekoliko drugačna kakor v *imeti dela čez glavo*, ker tu mislimo bolj na prostor kakor na mejo v višino, da me torej zaliva kakor voda, kadar mi stopi čez glavo — ne le v navpični, marveč tudi vodoravni smeri. V zvezah, kakor čez *vse rad imeti*, pa meri predstava zlasti na prestop črte, ki določa mero; to si radi predstavljamo zlasti v višino, zato je v teh primerih čez opešal pred zmeraj močnejšim *nad* v knjižnem jeziku. Tako smo dobili celo prislovni izraz *nadvse*, kakršnega čez *vse* ni nikoli razvil, najbrž zato ne, ker je toliko določnejši v predstavi, da sta oba sestavna dela pomensko ostala dosledno v jezikovni zavesti in smo ju torej dosledno pisali narazen; pri novi zvezi tega občutka ni bilo, zato je lahko nastal kalk *nadvse*. Mojster Prešeren še dosledno piše: *de bi jo čez vse pohvalil, reče mu besede take* (Turjaška Rozamunda); enako v Krstu: *jim je bila vera čez vse draga*. Tudi danes je taka raba še živa, tudi v knjižnem jeziku, zlasti v reklih *danesh ga imaš pa čez mero* (seveda vina).

Najhuje pa je čez prizadet v tistih zvezah, koder ima nekakšen protivni pomen. SP 1950 in slovnica 1956 priznavata tu le še ostanke starih zvez v reklih, kakor *reči komu kaj čez čast*, *zavračata pa zveze*, kakor *tožiti čez kaj*, kamor sodijo še: *govoriti, reči, godrnjati, mrmrati, zabavljati* itd. *čez kaj, koga*. Kaj pravzaprav pove ta čez? Natančno isto kakor krajevni ali časovni, le da je tu področje miselnega značaja. Če koga tarejo in mučijo razmere, stopi njegova nevolja čez rob potrpežljivosti in se razlije čez razmere bodi kot tožba, jeza, godrnjanje, zabavljanje kakor voda čez polje ob deževju. Zato po enaki metafori godrnja, mrmra, govori in zabavlja čez razmere. — Čast je gotovo človekova najbolj osebna last, omejena z zelo občutljivo mejo; če kdo to mejo prestopi, stopi čeznjo z besedo ali dejanjem, je storil isto, kakor kdor *kosí ali seka čez mejo* na tujem, *vozi čez tujo lastnino*. Pomenski prenos je torej v vseh izrazih isti, zakaj bi ga torej ponekod dovoljevali, drugod prepovedovali; ljudska raba je tu ostala dosledna in zvesta staremu obsegu v vseh zvezah.

Kopitarju, Vodniku in Metelku so zveze, kakor *govoré čez tebe*, v njih slovnica še čisto domače; Kopitar prevaja to zvezo z »man spricht übel von dir« (slabo govore o tebi); Metelko pa z »wider dich« (zoper tebe). V različnosti prevodov vidim tudi odtенок pomenov: Kopitarju govorjenje čez koga ni nujno sovražno, je bolj nekaj hudega; Metelko pa vidi v tem sovražnost, naperjeno zoper koga. Zato mi je Prešernova beseda *Čez tebe več ne bo ... prišla beseda žala* (Soneti nesreče 6) tako adekvaten izraz popolne resignacije, ki se ne poganja več v upor, kakršnega bi še nakazoval n. pr. *zoper tebe*; samo bolečina brez sovražnosti. Imamo pa pri Prešernu še izrazitejšo protivno zvezo: (roženkranc) *orožje jim čez hudiča in čez greh* (Nebeška procesija). V tej zvezi vidim moč orožja, kako se razteza čez meje hudičeve in grešne oblasti. V Prešernovem verzu *Molčé tam blede čaka pred sodnikam ona sklep čez greh* je zvezo s čez mogoče razumeti na dva načina: da je sklep (sodba) naperjen zoper greh, torej protivno, ali da je sklep (sodba) povzetek in ocena čez ves greh, torej nekako tako kakor v zvezah *skušnja čez vso snov, čez celo leto, spraševanje čez snov tega tedna* ipd. Pri Prešernu je torej taka raba še čisto živa.

Ta ugotovitev je toliko mikavnejša, ker prav za tisti čas čutimo hitro pešanje zvez s čez. Za Mt 26, 62 beremo pri Dalmatinu: *Nifhter neodgovoriſh h'timu kar lety zhes tebe prizhujo*. Dalmatin zhes ni postavil za kak Lutrov ūber, saj ima ta *wider dich*, torej zoper tebe, prav kakor latinska vulgata *adversum te*. Mesto nam torej priča, da zveza s čez ni nemškega izvora, torej ne germanizem, marveč je tako izrazito slovenska in tako živa, da ga nemška predloga ni mogla zmotiti. Imel je torej predstavo, da je pričevanje kakor voz, ki gre čez koga. Ta predstava ostane živa preko Japlja tja v začetek 19. stoletja. V Listih in evangelijih 1817 in v Ravnikarjevih Zgodbah III imamo še čez. V Gollmayerjevem prevodu 1834 in v Burgerjevih Listih in evang. 1833 pa imamo že na tem mestu: *Ali nizh ne odgovoriſh na to, kar ti soper tebe prizhujejo*; ravno tako potem v Wolfovi izdaji in v vseh izdajah tega mesta. Vuk Karadžić ima (Novi zavet, izd. Brit. bibl. dr. 1921): *zar ništa ne odgovaraſh što ovi na tebe ſvjedoče*. V nekaterih zvezah je že Ravnikar v Zgodbah zamenjal čez z drugim predlogom. Tako imamo za Mt 20, 11 pri Dalmatinu: *ſo mèmrali zhes Hiſhniga ozheta*; tako imamo še preko Japlja tudi še v Listih in evangelijih 1817; M. Ravnikar pa ima istega leta v Zgodbah II (269): *ſo godernjali nad goſpodarjem*. Tako ima tudi Gollmayer 1834 in za njim vsi drugi. V. Karadžić ima: vikahu na gospodina. Tudi drugi primeri nam kažejo, da je čut za samosvojo slovensko zvezo predloga čez začel pešati v prvi polovici 19. stoletja in se je nekako do 1850 umaknil na današnje postojanke.

Nadomeščanje predloga čez z drugimi predlogi namreč zadeva ne le protivno rabo, marveč tudi preneseni pomen, ki ni izrazito krajeven. Tudi to sega v isto dobo, vendar ni bilo v vseh zvezah enako močno; ponekod je čez ostal v rabi prav do konca stoletja, včasih se celo obdržal do danes, kakor je bila zveza bolj ali manj odporna. Tako imamo za Lk 19, 41 pri Dalmatinu: *je gledal tu meſtu, inu ſe je zhes nje plakal*. To zvezo beremo do 1817; tedaj je bila v Listih in evang. (169) zamenjana: *kadar je meſtu pogledal, ſe je nad njim ſjokal*. Ravnikar pa ima isto leto v Zgodbah III, 7: *Mesto viditi ſe joka nad njim*. Ta zveza je potem obveljala in jo srečujemo dosledno pri vseh prevodih. Karadžić ima: ... i zaplaka za njim. — V zvezi priti čez/nad koga, kaj imamo prelom 1834 z Gollmayerjem, kakor priča mesto Lk 19, 43, za katero ima Dalmatin: *Sakaj zhes tebe bo priſhāl ta zhas*; tudi v Listih in evang. in v Ravnikarjevih Zgodbah imamo še to zvezo, Gollmayer pa jo je zamenjal: *Ker priſhli bodo dnévi nad té ...* Karadžić: *Jer će doći dani na tebe*. Prav tako imamo za Mt 27, 25 pri Dalmatinu: *Njegova kry pridi zhes nas inu zhes naſhe Otroke*; tako imamo potem preko Japlja še v Listih in evang. 1817 (106) in pri Ravnikarju v Zgodbah (III, 89): *zhes naſ ino naſhe mlajſhe pridi njegova kri*; Gollmayer 1834 pa ima že današnjo zvezo: *Njegova kri pridi na naſ in naſhe otroke*, kar je obveljalo do danes. Karadžić ima: *krv njegova na naſ i na djecu naſu*. Trdovratneje se je čez držal v zvezi postaviti koga čez/nad kaj. Tako imamo za 1 Mojz 41, 33 pri Dalmatinu: *Pharao ... dobodi eniga modriga Moſha, de ga zhes Egyptouſko deſhelo poſtavi*; nekaj vrst naprej (40) pa: *Ti imaſh zhes mojo Hiſho biti in v 41: jeſt ſim tebe poſtaviſh zhes vſo Egyptouſko deſhelo*. Ta zveza se je ohranila še preko Wolfove (1857) izdaje (V, 74): *in naj ga poſtavi čez egiptovsko deželó (33), Ti bodi čez mojo hiſo (40), poſtaviſh ſim te čez vſo egiptovsko deželó (41) do Lampeta (1894), koder imamo: ... in naj ga poſtavi čez vſo egiptovsko deželó (33), toda Ti boſh nad mojo hiſo (40), poſtaviſh ſem te nad vſo egiptovsko deželó (41)*; pri Slaviču 1939 imamo samo še nad v vseh treh primerih: *naj ga poſtavi nad egiptſko deželó (33), Ti bodi*

nad mojo hišo (40), postavim te nad vso egiptsko deželo (41). — Drugod se je zveza ohranila celo do danes; tako imamo za Mt 25, 21 pri Dalmatinu: *ti si zhes mallu bil svejst, jest hozhem tebe zhes veliko postaviti* (2 X); ta zveza je ostala preko Japlja do Ravnikarja, ki je popravil prvi čez v Zgodbah II, 265: *Ker si bil per malimu sveft, te hozhem djati zhes veliko*; na istem stališču je ostal tudi Gollmayer 1834: *kér si bil v malim svéft, te bom zhes veliko postavil*, kar se je ohranilo do zadnjega prevoda Jere-Pečjak-Snoj: *v malem si bil zvest, čez veliko te bom postavil*. Edini slovenski prevod, ki je ta čez zamenjal, je Brit. bibl. izdaja (1914): *v malem si bil zvest, nad veliko te postavim*. Karadžić ima: *u malom si mi vjeran, nad mnogijem ću te postaviti*.

Mojster Prešeren je tudi tu ostal trdo domač in ljudski. Tako poje: *ti gospoduj čez vero, misli, delo* (Krst); *Jaz pa hlače bom nosila, gospodar bom čez mošnjo* (Od železne ceste), *Al dragi taka moč je čezme dana* (Ljubeznjeni soneti 2). V teh in takih metaforičnih izrazih nam je danes čut za čez toliko opešal, da ga že preganjamo kot germanizem; toda nadrobnejša analiza nam kaže, da to ne drži ne v stvarnem ne v zgodovinskem pogledu, da je ves čez od krajevnih in časovnih zvez pa do protivnih iz istega kova in jezikovne predstave. Zato ga ne kaže preganjati še naprej in ustvarjati občutek, kakor da je uporaba čez v takih zvezah slaba, tuja ali nedomača. Zamenjavanje našega čez s predlogom *nad* z orodnikom torej ni v nobenem pogledu kaka posebna pridobitev, toliko manj, ker nam nazorno predstavo premikanja, uperjenosti čez kaj ali koga močno zabrisuje. V izrazu *jeziti se čez kaj*, čez *nered*, je *nered* bolj predmet kakor pa prislovno določilo kraja; če zamenjamo čez z *nad* + tožilnik: *jeziti se nad kaj*, se nam občutek predmeta še bolj zabriše; če pa rečemo *jeziti se nad neredom*, tedaj je občutek predmeta toliko živejši, kolikor bolj nesmiselno je vprašanje: *kje se jeziš?* — *nad neredom*; tako se potem vprašujemo *nad kom* ali *čim se jeziš?* — *nad neredom*, torej predložni predmet. Tudi s tega stališča je torej čez nazornejši in boljši.

Spočetka sem mislil, da je ubogemu čez zavdal s kakim antigermanskim praškom kak pretiran purist; no, pokazalo se je, da je našemu čez opešal živec v dobi ilirskega vpliva. Z navajanjem Vuka Karadžića seveda nikakor nočem trditi, da je kdo zavestno sprejemal te zveze iz hrvaščine, vsekakor pa je res, da je prav stik s hrvaščino oslabil živec samoslovenskemu čez, da se je začel umikati drugim predlogom. Pri ubogem čez torej ni nič krivega in preganjanja vrednega; dajmo mu zato spet staro čast in mir tudi v novi izdaji SP.

Edo Roblek

MURN ALEKSANDROV IN RUSKI ROMANTIČNI PESNIKI

Kadarkoli obširneje govorimo o našem pesniku polja, skoraj nikoli ne pozabimo dodati, da je v nekaterih njegovih pesmih opaziti sledi ruskih pesnikov Puškina, Lermontova, Koljcova. Že sodobniki so Murnu to očitali.

Tako piše 22. avgusta 1897 Župančič Cankarju: »Murn zopet posnema Lermontova, ker mu ugaja njegov ponos, s katerim prezira cel svet — a to še ni nikak vzrok, da treba Murnu hliniti čustva, katere je imel Lermontov, a katere on nima.«

V ocenah almanaha Na razstanku so se vsi recenzenti (v LZ, DS, SN) najdlje ustavljali ob Aleksandrovu, čeprav so upravičeno najbolje ocenili Grivčevo, 90 strani obsegajočo razpravo »Ruski realizem in njega zastopniki«. Aškerc je takrat zapisal med drugim: »Aleksandrovu se pozna, da je hodil v šolo k Lermontovu; to dokazuje najbolj njegov dialog ‚Knjigotržec in poet‘. V ti pesmi se je slovenski pesnik v dikciji in še marsičem naslanjal na Lermontova satiro ‚Žurnalist, čitatelj in pisatelj‘« (LZ 1898, 565—566).

Ker vidijo vsi ocenjevalci (Aškerc, Prijatelj, Silva Trdinova) v pesmi »Knjigotržec in poet« največjo odvisnost Aleksandrova od ruskega zgleda, naj spregovori pesnik sam! »Tudi jaz sem spisal (januarja že) daljšo reč ‚Knjigotržec in poet‘ v podobi dialoga, kot ima Puškin nekje, samo da sem šel jaz v popolnoma nasprotno stran« (Župančiču 13. III. 1898). O tem pravi Prijatelj v uvodu v Pesmi in romance: »Murn je posegel po slovanskih pesnikih. Najprej — najbrž po Kettejevem zgledu — po ruskih. Čital je Puškina in ga tudi prevajal (?). V almanahu je priobčil prepev Puškinovega dialoga ‚Razgovor med knjigotržcem in poetom‘ (Aleksandrova ‚Knjigotržec in poet‘ nima torej nič opraviti z nekim trigovorom Lermontova, kakor je trdil dvakrat zaporedoma Aškerc v Zvonu).« In naprej: »Ugajala mu je mimogrede tudi lirika Lermontova, trajno pa kmetiška pesem Koljcova... Izmed vseh pesnikov je čital najraje ‚kmetiške‘: Koljcova, Burnsa..., ki so pustili tudi sledi v njegovi pesmi.« Trdinova je v disertaciji Josip Murn Aleksandrov (1933) prišla do spoznanja, da »v mnogih teh pesmih (govori o Murnovih prvencih), kakor tudi še v nekaterih poznejših, ni mogoče utajiti tujih vplivov. Izprva da Aleksandrov »sploh ni mogel čitati kakega pesnika, da ne bi sam podobno, zapel in bi bilo skoro lahko iz njegovih pesmi sklepati, kaj je pravkar prebiral. Med tujimi vplivi so najvidnejši ruski.« In o Murnovi kmečki pesmi: »Murnu je služila za vzor poezija Koljcova pri izbiranju motivov in v načinu prikazovanja le-teh: Koljcov mu je vtisnil v zavest vrednost opazovanja in ljubezni do majhnih stvari ter občutje prirode« (LXII).

Ko prebiram Murnovo korespondenco, se nehote sprašujem, od kod toliko navdušenje ne le tega pesnika, ampak sploh mladega rodu zadnjega desetletja preteklega stoletja za rusko književnost. V drugi polovici preteklega stoletja je Rusija dosegla svoj največji vzpon v književnosti in se je svet začel močno zanimati zanjo. Na Nemškem je izhajala cenena knjižna zbirka »Reclam«, ki je tudi slovenskemu dijaštvu posredovala skoraj vsa pomembnejša ruska dela, seveda v nemškem prevodu. Svoj delež pri buditvi zanimanja za rusko književnost imajo prav gotovo tudi periodike (zlasti LZ, DS pa tudi RK), ki so seznanjale bralca z najnovejšimi književnimi dogajanjem na slovanskih tleh. Vloga Krekovega krožka v tem pogledu ni dognana, čeprav nam zlasti Župančičevo poznavanje maloruske pesmi že v prvi polovici devetdesetih let daje slutiti, da so se tam načrtno vzgajali ob slovanskem ljudskem pesništvu.

Prijatelj pravi, da je Murna najbrž navdušil za branje ruskih pesnikov Dragotin Kette. Trdinova je to mnenje potrdila s pričevanjem pesnikovega prijatelja Miroslava Gregorke. Kdaj je prišla Murnu v roke prva knjiga ruskih pesmi, se ne da natančno ugotoviti. Vsekakor že v petem gimnazijskem razredu ali vsaj v prvem semestru šestega. To izpričujejo ne le pesem »Vznik«, ampak tudi nekateri motivi v pesmih, ki so znani v ljudskih pesmih — ruskih, ne slovenskih.

Vloga »Zadruga«, katere član je bil Murn le nekaj mesecev, je za njegovo navdušenje ob ruskih pesnikih nepomembna. Tu se je prva generacija v glav-

nem že izmenjala (Cankar, Kette, Župančič so se vsak po svoje prav v tem času umaknili iz nje). Kolikor lahko sklepam iz zapisnikov sej in iz vpisne knjige, je ta dijaški krožek v tej dobi zastajal. Spodbuda, ki jo je dal Kette že leto pred Murnovim članstvom, je zastala, kot piše 1895 Kette sam, že ob prvi lekciji. Na sejah je bilo v prvi polovici 1896 spregovorjenega o ruski književnosti le nekaj precej primitivnih opazk.

Murnovo pismo J. Abramcu (6. III. 1897) potrjuje, da je pesnik bral vsaj že tačas ukrajinske ljudske pesmi, 28. julija 1897 imenuje v pismu N. Omerzi Puškina in Lermontova svoja »vzora in ljubljenca«. V tem času se je navdušil, kakor piše Gregorki 17. avgusta 1897 za Koljcova. To pa je čas pesnikovega zblizanja s Prijateljem in Grivcem. Po izjavi še živečega Murnovega sošolca Grivca se je začela okoli Prijatelja zbirati skupina gimnazijcev, ki jo je družilo zanimanje za ruski jezik in rusko literaturo. Alojzijeviški prefekt Josip Debevec je zvedel za Prijateljevo in Grivčevo učenje ruščine, ju spodbujal in jima svetoval. Navduševal ju je zlasti za Lermontova. Prijatelj pa se je zblizal z Murnom šele po šesti šoli, ko je stopil iz Alojzijevišča. »V višji gimnaziji smo se vzajemno podpirali, si posojali knjige in brali glavna dela ruskih književnih velikanov. Našim povprečnim sošolcem so se zdeli pisatelji (Gogolj, Tolstoj, Dostojevski idr.) nekam tuji in dolgočasni. To nam je bilo merilo, kdo ima čut in umevanje za umetniško stran leposlovja, koga pa mikajo le spretno pripovedništvo in lepe zgodbe. V VII. gimnazijskem razredu sem se seznanil z J. Murnom. Njegovo zanimanje za ruske klasike, znanje ruščine in branje ruske literature nam je bil že neki znak za nadpovprečni pesniški talent« (I. zvezek Izbranih esejev I. Prijatelja, 1952, VII, VIII, XV). To »ozračje« okoli skupinice gimnazijskih rusistov, se mi zdi, je »krivo« Murnovega kar premočnega navdušenja in zgledovanja pri Rusih. (Grivec v almanahu kar kliče slovenske ustvarjalce, naj se naslonijo na Ruse.) V prvih Murnovih pesmih (iz leta 1895, 1896) je čutiti sorazmerno šibak odmev ruske poezije. Tem močnejši pa je v almanahovskih pesmih. Tu je dosegel svoj vrh. Ko se je ta družba razšla, je ruski vpliv pri Murnu skoraj povsem izginil. Seveda ne utemeljujem tega le s spremembo okolja (Dunaj, Župančič, dekadenca). Tu gre predvsem za pesnikovo občutenje neke notranje sorodnosti med poezijo Puškina, Lermontova, Koljcova in njim samim. Kadar že koga od ruskih pesnikov zavestno posnema, ga zato, »ker svojih čutil ne bi mogel drugače izraziti« (Murnov stavek). Prav zato ne navajam samo resničnih odmevov ruske romantične poezije pri našem pesniku, ampak skušam utemeljiti njihov nastanek v nekaterih notranjih sorodnostih med pesniki ruskega rodu in Aleksandrovom.

Ena skupnih črt, lastna skoraj vsem lirikom, je mladostno razočaranje, zaničevanje sveta, pri našem pesniku bolj nezaupanje svetu, in ponos, da stoje kot umetniki in kot ljudje visoko nad povprečnostjo. Zaničevanje sveta, zlasti pa ponos je pri obeh Rusih pogojen že v njunem rodu in vzgoji. Tematika ponosa je v Puškinovih pesmih nerazdružno zvezana s kultom pesnika in z vzvišenostjo njegovega poklica. Za Lermontova pa govori dovolj odlomek iz njegove pesmi »Ja ne hoću, čtob svet uznal«: »Ukor nevežd, ukor ljudej / Duši vysokoj ne pečalit, / Puskaj šumit volna morej — / Utjos granitnyh ne provalit. // Ego čelo mež oblakov / On dvuh stihij žilec ugrjumyj / I krome buri da vetrov / On nikomu ne verit dumy.«

Prijatelj sklepa, da ima Murnov ponos svoje korenine v okolju Šempetra, v katerem je rasel. Ta ponos je pozneje odseval v njegovih kmetiških pesmih in je bolj bahavost, prirojena tako premožnemu obrtniku kot kmetiču, ki je

ponosen na svoja polja, žrebce, domačijo... Toda pri Aleksandrovu se srečujemo tudi z drugačnim ponosom. To je notranji ponos, značilen za ves rod moderne. S tem ponosom si upa človek z dna družbe stopiti pred Almo kot enakopraven partner. Ta ponos zanika družbene predsodke, šempetrski jih priznava in spoštuje. In tak ponos mu je dala lahko le zavest lastne ustvarjalne moči. Iz te zavesti je vznikla pesem »Moj amulet« in ni naključje, da jo je postavil na čelo »Mladim pesmim«, takoj za zdravico. Bila je njegova izpoved.

Misel Lermontova, da svetu ne more zaupati svojih bolečin, ker ga ljudje ne bi razumeli, in Murnovo prepričanje, da »nôsi svojo bolečino v sebi, svet še svojih ne zna ozdraviti« (Neumen je, kdor toži), sta pri obeh pogojena v sorodnem občutju. V zadnji pomladi Murn trpko spoznava: »Jaz sem topol samujoč, / ki ne seje in ne žanje...« (Prišla je jesenska noč, 1901). Lermontov je ob očetovi smrti začutil podobno bolečino: »Nenužnyj člen v piru ljudskom, / Mladaja vetvľ na pne suhom, / V nej soku net, hotľ zelena — / Dočľ smerti — smertľ ej suždena.«

Tu smo pravzaprav naleteli še na drugo črto vseh treh — na tematiko osamljenosti. Ta je morda najmočnejše pogojena v njihovem življenju. 22-letni Puškin ugotavlja: »Pod burjami sudľby žestokoj / Uvjal cvetuščij moj venec — / Živu pečalľnoj, odinokoj / I ždu; pridjot li moj konec?« (Ja perežil svoji želanľja). Kako soroden mu je naš pesnik, ko se mu podirajo zadnje nade! »Brez ljubezni hodim jaz / in brez nad po sveti, / lahko bo poslednji čas, / lahko bo umreti...« (Pesem, iz zadnjih dni).

V marsikateri Puškinovi pesmi iz teh let (1820—1825) je težišče prav na tej bolečini (Tavrida, Ob obletnici liceja, poslanica A. Kernovi). »Pečalen ja, so mnoju druga net, / S kem dolguju bi ja zapil razluku — / Komu by mog požatľ ot serdca ruku / I poželjat vesjolyh let. / Ja pľju odin...« Tudi Aleksandrov zaman čaka prijatelja na peronu, vlaki odhajajo, ljudje ga ne poznajo... »On brez drugov vdanih, / Skoro vsakdo mu je tuj / Src zvestih čaka vdanih...« (Na peronu, 1897).

O Lermontovu vemo, da je to bolečino večkrat razkril (Odinočestvo, Stansy idr.). »Demon« je pravzaprav eno samo veliko pesnikovo spoznanje, da je njegovo sožitje s svetom nemogoče. Morda še pretresljiveje kot v »Demonu« je izpovedal svojo osamljenost v pesmi »Utjos«. Skala sredi pustinje, sama, le po naključju zaide pod noč k njej kak oblaček, ki zjutraj odhiti z vetrom naprej, sama pa ostane tam in v njenih gubah se zbirajo solze... Pri Murnu srečujemo to tematiko že v prvih njegovih pesmih. Tam morda samo bolečino, da nima človeka, ki bi se mu potožil (Nositi bol, to je hudo, 1896), ki se pozneje stopnjuje v skoraj brezupno iskanje prijatelja (Na peronu, 1897) in vse bolj prehaja v resignacijo (Tožno samemu, 1898).

Pri osemnajstletnem Puškinu je mogoče misel, da je že preživel mladost (Knezu A. M. G.), bolj manira kot resnično spoznanje. Ne pa tri leta kasneje, ko je že v pregnanstvu: »Ja lšču slepoj ego nadežde, / Ja molod junostľju čužoj, / I govorju: tak bylo prežde / V vremja ono i somnoj...« (Aleksejeviču). Murn ima podobne misli v dveh svojih pesmih (V ravnodušľu, Slutnja, obe iz jeseni 1899). Pesnikova biografija nam bo potrdila, ali je bilo to spoznanje dvajsetletnika upravičeno.

Sorodnosti med Murnom in Lermontovom v fantovski motiviki so seveda tako splošne, da jih ne obravnavam posebej. Opozoril bi le na eno, dve vzporednosti. V bolečini ne morejo ne enemu ne drugemu pomagati »bratje« —

sonce, veter ... (Ti moreš sonce — Ne ty, no sudbba). Fantovsko svobodo zelo cenita, ponos jima ne dopušča, da bi se poniževala pred dekletom (Od Save mrzel veter, 1901 — Ja ne unižus pred toboju). Najbolj pa sta se oba približala v idealizaciji detinskega življenja v divji, še neskajljeni naravi, kjer svet ne more zastrupiti že otroka s svojim hinavstvom in prevaro (Lermontov »Mcyri«, Murn »Mladostna romanca«).

»Mladostno romanco« je Murn ustvarjal po maturi. Ni dvoma, da je ta pesnitev močno idealiziran odblesk pesnikovih detinskih dni na deželi in tiha obtožba sveta, ki ga je iztrgal od tod. To je detinstvo otroka, ki mu je usoda vzela starše in mu je te nadomestila narava, ki ga je čustveno navezala nase. Junak Murnove pesnitve Egit je rasel v prostosti, odkar se je zavedal; ljudi, razen starca, ki je skrbel zanj, ni poznal, le blede mu je v spominu podoba umrle matere. Okvir »Mcyri«: Ruski general je pripeljal mladega ujetnika iz Gruzije. Ker je deček na poti omagal, ga je vzel v oskrbo star menih iz bližnjega samostana. Na videz se je fant počasi vživel v novo okolje, vendar ko bi moral obleči meniško kuto, neko noč izgine. Najdejo ga po treh dneh, umirajočega. Njegova izpoved o teh treh dneh življenja, ki jih je spet preživel v svobodi, in spomini na detinstvo, ki so se mu ob tem zbudili, nosijo osrednjo težo te pesnitve. Prav ta izpoved o mladih dneh čustveno sorodno vpliva na bralca kakor Murnova pesnitev. V prostem prevodu: »Želiš vedeti, kaj sem videl v prostosti? Razkošna polja, holme, pokrite z vencem dreves, ki so se objemala kot bratje v kolu, videl sem grudi temnih skal, ki jih je razdelila voda — in spoznal sem njih hrepenenje: čakajo novega snidenja. Toda nikoli več se ne bodo sešle ... Videl sem gorske hrbte, fantastične kot sanje, ko so v jutranji zarji žarele njihove strmine kot oltarji v nebesni sinjini ... O, kako rad bi se objel z viharjem, z očmi sledil oblaku, z roko lovil blisk ...«

Morali bi primerjati celotna osrednja dela pesnitev, da bi bila sorodnost občutnejša. Ta zanos v naravi je edinstven v vsej Murnovi poeziji. Če bi upoštevali misel, ki se ob branju Murnove poeme sama od sebe vsiljuje, da je namreč nadaljeval neohranjeni del pesmi z begom gojenca izza samostanskih (marijaniških!) zidov v prostost — bi lahko še podkrepili tezo o poskusu avtobiografske upodobitve mladih dni — čeprav bi bila obenem podkrepljena tudi misel o fabulativni sorodnosti slovenske pesnitve z rusko. V »Romanci« so izrazito romantične prvine, ki jih sicer v Murnovem ustvarjanju redko srečujemo (skrivnost otrokovega rodu, romantika v naravi).

Zakaj je oba pesnika tako privlačil ta motiv? »Mračen in osamel sem zrasel v somračnih stenah — v duši otrok, po usodi menih — nikomur nisem mogel reči svetih besed ,oče' in ,mati'« (Mcyri). Mar ni to tragedija življenja obeh pesnikov?

To so najopaznejše sorodnosti Murnove poezije s poezijo Puškina in Lermontova. Razumljivo se mi zdi, da se je egocentrična mladostna lirika vseh treh ponekod približala ali celo srečala. Problematika lirike vsakega izmed njih je tako globoko pogojena v njegovem lastnem življenju, da bi bilo na takih mestih neprepričljivo še ob takih sorodnostih postaviti kakršnokoli tezo o Murnovem zgledovanju pri obeh Rusih. Rad bi opozoril še na nekatere vzporednosti, ki bi lahko bile pri Murnu reminiscence. Ko sem se že ustavil ob poemi »Mcyri«, naj spomnim na opis razpadajočega samostana pod Kavkazom in kapelice nekje iz ljubljanske okolice. »Tak sred samotnega polja / vsa prazna, prana od dežja / kapelica temna molči — / nikjer kadila prošlih dni, / nikjer več sveč, več boštva ni ...« (24. februarja 1898). »Z vrha gore / še danes vidi

se pešpot / stebri, kjer bil некоč je vhod / zvonik in kupole obok. / A zdaj ne žge se več pod njim / kadila blagodejen dim, / ne čuje več se pozno v noč / menihov svetih glas pojoč...» (Mcyri).

Ali pa misel, da hite oblački nočevati na gore. Lermontov: »Nočevala tučka zolotaja / Na grudi utjoša velikana, / Utrom v putj umčalasj rano / Po lazuru veselo igraja. / No ostalsja vlažnyj sled v morščine / Starogo utjosa...» (Utjos). Murn: »Tam za sinje gore / nočevati oblački hite... (Večer, 1898). Miselni prenos: »Hitite, oblački, / hitite, potujte / na mojo glavo / na nji nočujte...» (Hitite, oblački). In v pesmi »Med nebom in zemljo« (oblaki so pustili svojo sled na vrhovih gora): »Oblaki so se razkadili... / blešče vrhovi zmitih skal.«

In Koljcov in Murn?

Tu bi rad spregovoril le o sorodnosti njune kmečke lirike. Najžlahtnejši del poezije obeh je prav njuna kmečka pesem. Koljcov, sam sredi kmečkega življenja, tudi le za spoznanje bolj izobražen od neukega mužika, se je lahko vživel v kmetovo miselnost, v njegove radosti in njegovo trpljenje. Zato je njegov odnos do narave tipično rustikalen. Narava mu je živo bitje, njegov gospodar in hlapec obenem. Zato Koljcov personificira naravo, z njo se pogovarja, se ji toži. Njemu je še več ko preprostemu kmetu: prijateljica mu je, edina stvar, ki mu sploh hoče biti tako blizu. K njej se zateka od doma, kjer so razmere neznosne. Med ljudmi ne najde prijatelja, dekle, v katero se je zaljubil, je njegov brezsrčni in preračunljivi oče prodal nekemu donskemu graščaku. Prav v tem, da njegova poezija ni zgolj opevanje kmetovega sožitja z naravo, ampak predvsem odsev pesnikove lastne bolečine, občutene z doje-manjem preprostega kmečkega človeka in izražene z jedrnato govorico, se približuje ljudski pesmi in se loči od drugih pesnikov nekmetov, ki jih je zamikal ta svet.

Murn ni doma s kmetov. Gost je tam, meščanski človek, ki je prišel sem le počivat in si nabirat novih moči. Opazuje kmeta, mnogo podrobnosti vidi, ki jih kmečki človek ne opazi, ker so mu prevsakdanje. Pesnik se vživlja v to življenje, toda največkrat ostane samo opazovalec, čeprav sam močno prizadet. Zato se bralcu zdi Murnova pesem bolj odsvitanje življenja na vasi. Pri Koljcovu ne — on živi s kmetom isto življenje.

Primerjanje poezije obeh pesnikov mi ni pokazalo globljih vplivov tega ruskega pesnika v Murnovi kmečki liriki, pa čeprav je to pesnik, ki je Murna od vseh ruskih najbolj privlačil tja do zadnjih dni, ko mu na primer Puškin ali Lermontov že zdavnaj nista več »zadostovala«, in čeprav je toplo priporočal svojim »učencem« — Janku Polaku, Vidi Jerajevi, Zorani Trojanškovi, Franu Žgurju — naj bero Koljcova in se ob njem učijo. Kmečka motivika je zaživela v Murnovi poeziji, ko se je že znal varovati tujih vplivov. (Vse te pesmi so iz poalmanahovske dobe.) Verjetna pa se mi zdi misel, da je prav Koljcov navdušil našega pesnika za to pri nas novo motiviko (tako S. Trdinova). Pesnik je potoval po Primorski že v počitnicah 1896, 1897, pa vendar ni v njegovih pesmih sledi njegovega stika s kmečkim življenjem. Razumljivo se mi zdi, da sta se odslej v motiviki (v ožjem pomenu besede) pesnika večkrat srečala, ko je Murn spoznal življenje na vasi, njeno radost, tegobo in vraževernost na lastne oči in ko je včasih svojo misel skušal izraziti s kmetovimi besedami (Želja po nevesti).

Sorodnost med liriko obeh vidim v skladnosti in zlasti pri Murnu največkrat v neskladnosti osebnega razpoloženja z razpoloženjem vasi, v naravi (primeri Koljcov, »Kosarj«; Murn, »Semenj«). Murn se je navduševal za Kolj-

cova predvsem zato, ker je našel pri njem sorodno občutje, otožno melanholijo, ki je sanjavemu mestnemu otroku tako ugajala. Tako je razpoloženje obeh pesnikov na primer v poletnem jutru: »Že dan za gorami se svita / in veje že jutranji hlad, / v meglo še dežela zavita / in sanja še stari grad. / Na daljnem zbledel tam vzhodu / iz noči mladi dan krvavi / po ranem, po vetrnem svodu / oblaček vesel se podi...« (Srpan). »V dali tam tiho i prijatno / Raskinulasъ berjozy tenъ / I svetit nebosklon otradno / I tiho vshodit novyj denъ. / Tam vešnyj, rezvyj veterok / Igraet, plešetsja s listjami / I darit laskami cvetok« (Utešenje).

Rad bi opozoril še na nekatere sorodnosti, ki jih ne moremo postaviti v odvisnost od Koljcova: »Radost šla je, a prišla / žalost in vse njene hčere / trpkost, zlost et cetera / pa še zamera vrh zamere« (Otožnost). »Radost prošumela / Bez ljubvi, bez sčastija / Po miru skitajusъ / Razojdusъ s bedoju / S gorem povstrečajusъ« (Gorkaja dolja). »Ali ti si zvezda, / ki trepečeš vrh neba, / ali misel le otožna, / ki miru nocoj ne da?« (Vprašanje). »V duši človeka / Vznikajut misli / Kak v dali tumanoj / Nebesnye zvjozdy« (Poet). In še: Koljcov, »Ne šumi ty rožъ; Murn, »Žalost«, pred 1899.

Takih reminiscenc bi našli še nekaj v Murnovi poeziji. Toda precej problematičen bi bil očitek našemu pesniku, da si je na primer misel o begu sreče izposodil drugje, da ni mogla prav v njem, neodvisno od Koljcova, vznikniti paralela misli — zvezde ipd. S tem pa tudi ne izključujem možnosti, da se mu je prav taka in ne drugačna primerjava ali misel vrinila v zavest pač zato, ker jo je nekoč že nekje zasledil. To pa je tudi vse, kar moremo reči ob takih primerih.

Ocene in poročila

SLOVENSKA SLOVNICA V NEMŠČINI

Danski slavist Svane je v nemščini izdal slovnico slovenskega knjižnega jezika¹ za neslovenske slaviste. Razumljivo je, da se je v knjigi omejil zlasti na posebnosti, ki so za slovenščino značilne in zaradi katerih je slavistom mikavna. Že s te strani je slovnica za nas veliko opozorilo, saj nam kaže naše dolžnosti v obravnavi slovenščine, tudi v knjižni obliki. Svanejeva knjiga razodeva zanesljivo poznanje, čeprav se bo domačin pogosto ustavil, zlasti ob naglasih, in oporekal; slednjič bo pa moral vendarle priznati, da nedoslednosti ali nedognanosti ni zakrivil pisec sam, marveč mi doma, ker stvari nismo dognali. Kako bi jih torej mogli zameriti slovníčarju danskega rodu, če pa mora zajemati podatke iz nad 50 let starih virov in pripomočkov, ko pa novejših ni? Zato knjiga v celoti zasluži vse priznanje in pohvalo. Sami bi se pa morali ob nji globoko zamisliti in se resno vprašati, ali je vse naše praktično slovníčarjenje zadnjih 30 let na pravi poti.

Opombe v naslednjem torej niso očitek Svaneju in njegovi slovnici, marveč nam samim, ker v 40 letih, kar gojimo slovenščino na lastni univerzi, nismo ustvarili zanesljivih sodobnih pripomočkov, po katerih bi se tuj slavist mogel poučiti o našem knjižnem jeziku, tudi o takih drobnostih, kakor so naglasne intonacije v knjižni slovenščini. Edina opomba, ki bi jo mogel pripisati neposredno na račun avtorja, je poleg nekaterih drugih malenkosti spozaba (lapsus) v § 119, kjer navaja pod 2) za 1. os. dv. končnico *-sya (-sve)* namesto *-va (-ve)* pri glagolih *bova, dava, greva, veva*

¹ Gunnar Olaf Svane, *Grammatik der slovenischen Schriftsprache*. Kopenhagen 1958. Str. 152.

(kakor jih pravilno navaja pri obravnavi teh glagolov svoje 6. spregatve v §§ 216 do 221); spodrsrlaj sta povzročili *-sta (-ste)* za 2. in 3. os. dv., ki neposredno sledita.

Osupnil sem ob pridevniških paradigmah v §§ 60, 63 in 66, kjer v 4. sklonu edn. za srednji spol navaja poleg oblik na *-o* tudi rodilniško obliko na *-ega*. Tega neposredno ni dobil avtor v nobeni slovenski slovnici, marveč je prenesel obliko v paradigme iz sintakse (§ 260, 10), kakor da slovenščina uporablja to obliko, kadar se samostojno stoječi pridevnik nanaša na kak prejšnji samostalni^k sr. spola. Opira se na zgled iz Prežihovega Voranca: *Bolje je umreti nego živeti življenje, kakršnega živim jaz*. Tega zgleda tudi ime Prežihovega Voranca za knjižni jezik še ne more upravičiti; Slov. slovnica 1956 take primere še zmeraj označuje za nepravilne ali napačne (str. 84, op.). Vedeti je treba, da je Prežihov Voranc z ozemlja, ki sr. spola v jeziku ne pozna, pa se mu zato take zveze včasih vtihotapijo tudi v tisk. Saj so to tudi sicer zmeraj pogostnejše »napake« zlasti po časnikih. Dà, imamo celo primere, kjer se nam »pravilna« oblika zdi skoraj nemogoča in se »napačna« kar vsiljuje, n. pr.: »Z *jadrom*, ki ga je imel visoko obešenega na visokem jamboru ...« (časnik 1954). Na take zveze naletimo tudi pri sicer zelo skrbnih stilistih, n. pr. pravno ga ni moči siliti k *podjetju*, ki ga ima za dobrega (VI. Levstik, Izgubljene iluzije II, 162). Ko bi rekel: *ki ga ima za dobro*, bi nam zvenela ta zveza prislovno: *imeti kaj za dobro*. Še večkrat seveda srečujemo take primere pri relativnem zaimku *katerega*, *kakršnega* ipd., čeprav se nanašajo na samostalni^k sr. spola. Te napake (za take zdaj še zmeraj veljajo!) se množe od leta do leta. Včasih bi nas nevtralna oblika prav motila, n. pr.: pri najinem prvem *družabništvu* (sem ga) nabrisal, zato se v drugega ne bo hotel spustiti (VI. Levstik, Izgubljene iluzije II, 202). Ko bi bil napisal »pravilno« obliko *v drugo*, bi utegnil kdo to razumeti prislovno v pomenu *drugič*, kar bi smisel spremenilo. Vsekakor je mikavno, da je ta preskok iz srednjega spola v možkega tako pogosten, da ga je opazil tudi tujec in ga postavil v sklanjatveni obrazec, česar si doma še dolgo ne bo nihče upal, saj po taki posebnosti v nevtralni sklanjatvi slovenščina odstopi od indoevropske skupnosti, kjer so povsod v sr. spolu tožilniki enaki imenovalniku.

Ustavil sem se ob § 59 pri trditvi, da za nedoločnim zaimkom *vsak* stoji zmeraj nedoločna pridevniška oblika. Trditev mi je bila v tej obliki nova, zato sem bil radoveden, od kod jo ima. Našel sem jo v Slov. slovnici 1956 (str. 120, t. 10). Tam stojita vzporedno *vsak* in *ves*, za prvim da stoji zmeraj nedoločna, za drugim določna pridevniška oblika. Zdi se mi, da je treba trditev zelo kritično omejiti in opredeliti, če hočemo, da bo pravilna. Res *vsak* po svojem pomenu meri na katero koli posamezno stvar, torej ne določeno; toda res je tudi, da so pridevniki za njim različno povezani s samostalnikom: nekateri določajo kakovost, drugi pa vrsto. Ali morem trditi, da *vsak* določilnemu pridevniku, ki s svojim samostalnikom tvori pravzaprav en sam pojem, vzame njegovo določilnost in jo spremeni v kakšnost? In vendar je gotovo, da lahko tudi tako določeni pojem s pridevnikom vred jemljem v misel vsakega posebej, n. pr.: *vsak lirični pesnik*; celo člane društva lahko delimo v dve skupini: stare in nove; celo v tem primeru bi lahko rekli: *vsak novi član*, *vsak stari član*, ker ti so oboji že člani; če bi pa meril na tiste, ki šele bodo in še niso znani, bi seveda rekel: *vsak nov član dobi izkaznico*. Prav tako je razloček med: *uporabi vsak prost čas* in *uporabi vsak prosti čas*. Prvega bi lahko izrazil povedno: *uporabi vsak čas*, ki je prost; drugega pa je razumeti tako, da je dan razdeljen na delovni in prosti čas; naj torej uporabi vsak t. i. »prosti čas«. Prav gotovo torej trditev ne drži za določilne pridevnike, marveč samo za kakovostne. Tudi za *ves* trditev v taki absolutni obliki ne drži — čeprav je že v Slov. slovnici 1947. Res je, da *ves* meri zmeraj na nekaj določenega, saj kaže njegovo celoto, popolnost obsega, torej mora biti določeno. Res je pa tudi, da *ves* lahko meri sploh samo na pridevnik in je v tem primeru le nekakšen poudarni prislovni izraz v pomenu *čisto*, *popolnoma*. Če kdo razglasi: *zasedel bom vsak prazen prostor*, je s tem čisto jasno povedal, koder koli bo kak prostor prazen; če pa reče: *zasedel je ves prazni prostor*, mora imeti v mislih čisto določen prostor, ki je prazen, saj zdaj govori o njegovem obsegu, da ga je zasedel le del ali v celoti. Tu so stvari čisto jasne. Toda čisto nekaj drugega mi pove *ves* v zvezi: *tedaj stopi predenj ves blaten človek*, *ves zaripel in zasópel*. Tu *ves* ne meri na človeka, marveč na stopnjo blatnosti, zariplosti in zasoplosti; lahko bi ga nadomestil s *čisto*, *popolnoma*. V tem bi slovenski *vsak* in *ves* skoraj lahko primerili z vezanjem francoskega *tout toute*: *toute chambre vide* vsaka prazna soba, *toute la chambre vide* vsa prazna soba, *la chambre toute vide* vsa (= čisto) prazna soba. A take drobnosti bi morali doganjati doma, od Danca tega ne moremo terjati.

Najobsežneje je obdelan v slovnici glagol, saj zavzema skoraj tretjino obsega (47 strani od 152). Za nas je nova in premisleka vredna razdelitev glagolov po sedanjinskih obrazilih na *-em*, *-nem*, *-jem*, *-am*, *-im* in 5 nepravilnih glagolov (*sèm*, *dam*, *grem*, *jem*, *vem*). Ta v jedru Leskienova delitev je na prvi mah videti zelo preprosta, pri natančnejši obdelavi pa se je prav tako treba otepati z vrsto podrazdelitev kakor pri nedoločniških priponah. Svane je obdelal glagolske oblike zelo n drobno. Vse gradivo (simplekse) je porazdelil v te vrste in razrede ter jih naglasno pregledal po Brezniku, Valjavcu in Pleteršniku. Tu so seveda mogoči pomisleki od zgleada do zgleada, ker naglas pač ni tako dognan, da bi mogel ustrezati vsem. To je prva gotovo najbolj kočljiva točka naše slovnice, ki nam bo delala še veliko preglavic. Toda mislite si: vse, kar je v slovnici slovenskega, je akcentuirano, ne le po mestu in vokalni kvaliteti, marveč tudi po rastoči in padajoči intonaciji. Cesar si ne upamo mi, tega se loti tujec, ker mu je to pač zanimivost našega jezika. Ko bi tako dobro čutil tveganost takega početja, kakor jo čutimo sami, bi se tega najbrž ne bil lotil; toda tujcu so ta vprašanja manj pisana in živa, zato pogumneje brska po njih.

Kdor ima uho za intonacijo in čuti njeno razločevalno vrednost za pomen besed in stavka, mu je žal, da jo zanemarjamo; ve pa tudi, kako različne intonacije imajo posamezni govori (kateri jo sploh še poznajo), ker je tu tako mogočno gospodarila analogija. Poiskati in vsega tega smotrni sistem, ki bi bil vsaj kolikor toliko vsem sprejemljiv, je skoraj Sizifovo delo. Zanimivo je, kako pridno so se ukvarjali s tem delom pred 1918, ko so teoretično rekonstruirane oblike potrpežljivo ostale v slovarjih in slovnica h, ne da bi se bil kdo praktično zanje zmenil. Toda že Breznik je 1917 z izdajo svoje slovnice moral občutiti, kako tvegano je stvar praktično uvajati v šolo: saj njegova slovnica največ zaradi poudarkov ni bila odobrena za šolsko knjigo. Kakor hitro je bilo treba teorijo spraviti na oder po 1918 v slovensko narodno gledališče z zgledno zborni izreko in v šolo, je bilo konec vse gotovosti in trdnosti v opredeljevanju intonacij. Ko so 1931 in 1932 prišle v srednjo šolo prve z naglasi nabodene slovenske čitanke, so se jih ustrašili kakor ježevih bodic; vstal je preplah, da je upadel pogum. Če je intonacijsko poudarjanje za praktično uporabo tako nepotrebno, čemu bi ga potem vlačili po slovnica h in slovarjih, čemu bi ga sploh gojili? Tako je začelo giniti tudi iz slovnice in slovarjev ter se umaknilo preprostejšemu, ki zaznamuje le mesto, dolžino in kvaliteto vokala. Tako se mora domač in tuj slavist v zadevi intonacij še zmeraj zatekati k Breznikovi slovnici 1916, rajši ko k zadnji izdaji 1934, ker ima le-ona več naglasov z intonacijo; zatekati se mora v Pleteršnika, ki ima marsikak naglas res le teoretično dognan, in k Valjavcu, ki je pred 70 leti na dolgo obravnaval slovenski poudarek v Radu Jugoslav. akademije. V zadnjih 30 letih smo dobili odlična dela Fr. Ramovša s področja historične slovnice in dialektologije, ki povečini (razen Morfologije kar skoraj vsa) upoštevajo tudi intonacijo. Za knjižni jezik pa nismo dobili ne slovnice ne slovarja, ki bi urejal to stran jezika in jo dopolnjeval po najnovejših ugotovitvah. V SP 1935 smo pač dobili začetke pravorečja, celo pogovorne oblike, toda brez intonacije; SP 1950 je vztrajal na istem načelu in nova izdaja, ki je v pripravi, seveda tudi. In vendar bi ravno tak slovar moral iti za tem, da bi nam pokazal zadnjo stopnjo jezika tudi v tem pogledu in se dopolnjeval od izdaje do izdaje. Po Brezniku smo 1947 dobili novo slovensko slovnico, ki je zrasla iz srednješolskih čitank in se ni nikoli — tudi ne 1956 — povzpela do tega, da bi poudarjanje poglobila prav do intonacije. Dobili smo obsežno Bajčevo Besedotvorje, ki razbira naše besede po tvorbenih kategorijah, toda brez poudarkov. Tu bi bila lepa priložnost, da bi nam poskusil razodeti tudi skrivnost intonacije in metatonije in analogije po različnih priponskih skupinah. — Ali si po vsem tem morete predstavljati, kakšno občudovanje vredno pridnosti in vestnosti pomeni Svanejeva knjiga, v kateri so vsi slovenski zgledi zaznamovani s poudarki, tudi intonacijskimi? Sam pravi v uvodu, da ni ne enega zapisal po svoji kombinaciji, marveč se vsak opira na pisan vir ali na zanesljivo uho domačina pri nas. Tako delo človek občuduje, pa naj se še tolikokrat spotakne ob posameznih naglasi h, ki mu niso všeč; temu ni kriv Svane.

Kako naj tuj slavist zapiše n. pr. *kdor*, če dobi pri Pleteršniku *kdòr*, pri Valjavcu 1894 *kdór* z rastočo, pri Brezniku 1916 pa z padajočo intonacijo, kar je prav gotovo še najbližje obliki *gdur* iz 16. stoletja. Svane se je odločil za Pleteršnika. Slovnica h se razhajajo n. pr. pri poudarjanju odvisnih sklonov zaimka *nihče*; ujemajo se v rastoči intonaciji *kógar*, *kómur* itd.; pri *nikógar*, *nikómur* pa ima Valjavec rastočo, Breznik (1916) in po njem Svane pa padajočo intonacijo. Prav tako

imajo vsi trije in za njimi Svane *kār* in *nič*; vsi imajo v odvisnih sklonih rastočo intonacijo pri *česar*, *čémur* itd., v nikalni pa se razhajajo: Valjavec (1894) ima rastočo *ničesar*, *ničémur* itd., Breznik (1916) in za njim Svane pa padajočo intonacijo. Mislim, da so po govorih povečini izenačili oblike; v svojem izgovoru imam n. pr. padajočo intonacijo v pozitivnih in negativnih oblikah: *kdór*, *kógar*, *kómur* itd. kakor v *nikógar*, *nikómur* itd.; enako s padajočo intonacijo *česar*, *čémur* prav kakor *ničesar*, *ničémur* itd. Če ima Pleteršnik *nékoč* s padajočo intonacijo, SP pa *nekóč* brez označene intonacije, je avtor moral izbirati med mestom in intonacijo; vzel je Pleteršnikovo padajočo intonacijo, mesto pa po SP 1950. Pleteršnikov poudarek je pač umeten in ni v knjižnem jeziku nikoli zaživel, pač pa *nékič* in *nékikrat* (oba s padajočo int.). Ali pa je *nekóč* s pad. int. (§ 228, 2) res splošen, je seveda drugo vprašanje. — Če Svane navaja *doklēj* poleg *odklēj*, *obklēj*, mora zardeti SP 1950, ker je ta nedoslednost že tam; Pleteršnik ima večinoma padajočo intonacijo na končnici *-ēj*: *doklēj*, *odklēj*, *osorēj*, *dosorēj*, *dotlēj* itd. Od tod ima *-ēj* s padajočo int. tudi Svane, ki je moral cepiti 60-letnega Pleteršnika na 10-letni SP.

Tudi Svane je upošteval nekatere novosti v poenostavljanju poudarjanja, vendar ne povsod srečno, se mi zdi. Tako je n. pr. pri pridevnikihi tipa *širók* -*óka* (rast. int.), *zelén* -*éna* (rast. int.) v § 61 prevzel za določno obliko padajočo intonacijo, ohranil pa širok samoglasnik, torej *širóki* -*a*, *zeléni* -*a* (oboje s pad. int.). Taka cepitev stare intonacije na novo vokalno kvaliteto ni dobra, saj vemo, da dolg padajoči naglas pravzaprav ni združljiv s široko vok. kvaliteto. Če se odločimo za padajočo intonacijo, se moramo odločiti tudi za ozko kvaliteto vokala; tako se med ljudmi tudi dejansko govori, seveda v zvezi s tistim nesrečnim *ta*, ki je za knjižni jezik prepovedan: *ta širók*, *ta zelén* s pad. int. Če pomislimo, koliko hrupa so 1931—1933 zbudile oblike *širóki*, *zeléni* (s pad. int.), te mora miniti vsako veselje, da bi se še kdaj komu nastavil. Podobno sta se ujela dolga padajoča intonacija in široka kvaliteta vokala v novih oblikah rod. mn. *gór*, *žén*; te se res govoré in jim zborni govor ne more zapirati vrat, saj so stare *gór*, *žén* (z rast. int.) že skoraj čisto izumrle. — Isto bi lahko rekli za *zgódilo*, *obródilo* ipd. Te oblike so res ljudske, toda reducirane v koncu: *zgódal*, *obródal*, *pərpətəl* (vse s pad. int.). Kakor hitro jih presadimo v zborni govor s tremi zlogi, se nam zde izumetničene in nerodne, da slednjič sedemo v splošni tip poudarjanja na *-ílo* -*íli* -*íle*. Takih vprašanj je še več, te omenjam le za zgled, ob čem se človek ustavi in zamisli.

Ne vem, od kod ima Svane za sedanjiški deležnik (transgresiv) poudarek s pad. int. *-é*, ko ima vendar Breznik redno *-é* z rast. int. in se mi zdi ta zelo splošna in živa; tako beremo v § 124 in po paradigmah. Po SP 1950 in morda tudi Slov. slovnici 1956 je prevzel v sed. deležniku poudarek *-óč*, toda *-ěč*; po treznem preudarku se je le pokazalo, da je pravi deležnik tudi na *-ěč* *dolg*, le v pridevniku se je večinoma okrajšal.

Naglas je pri glagolu obdelan zelo natančno od skupine do skupine in pri vsakem simpleksu posebej od primera do primera; kaka zakonitost pa iz celote ni razvidna. Za učenje je to skoraj obupno.

Se o sintaksi besedo, dve, da vidimo, kaj ga zanima. Govori najprej o dvojini, saj je slovenščina znamenita po tej indoevropski redkosti; nato obravnava funkcijo posameznih sklonov, govori o rabi števnikov, glavnih in vrstilnih, o rabi glagolskih oblik, zlasti sedanjika, velelnika, obeh transgresivov — na *-e* in na *-(v)ši* — deležnikov, zlasti obsežno o vezanju opisnega deležnika, česar po naših slovnicaх skoraj ni, ker nam je preveč v krvi, da bi bilo treba razlagati. Tudi tu so vsi teksti poudarjeni, še preveč, ker je poudarjal preveč po besedah, tudi enklitike, n. pr.: *tó krávo bóm prodál* (149), kakor da sta *tó in bóm*, izrecno poudarjena, pa sta vendar brez poudarkov v enklitični legi.

Malenkostnih pripomb bi se dalo še namesti, zlasti v tolmačenju slov. besedila. Tako n. pr. *pačká* ni *Butterfass*, marveč *Obstkern* (§ 38); *reci mi kdo, da nisem dobrih oči* prevaja: *komm nicht hieher und sage, dass ich nicht gute Augen habe* (§ 260, 4) namesto: *soll mir jemand sagen, dass ich nicht gute Augen habe* (eigentl.: *guter Augen bin*); ali: *govoril sem neumnosti* — česa pijan človek ne stori prevaja: *ich redete Unsinn* — *was ein betrunkenener Mann nicht tun soll* (§ 260, 6) namesto: *... — was tut ein betrunkenener Mensch*. Toda vse to so malenkosti spričo občudovanja vredne pridnosti in vestnosti — pa tudi ljubezni, s kakršno razodeva svetu naš jezik. Zato Svaneju najprej čestitamó k uspelemu delu, pa se mu tudi zahvalimo zanj; sami se pa zamislimo in upoštevajmo opomin ob velikih nalogah, ki nam jih delo narekuje za slovnico knjižne slovenščine v bližnji prihodnosti.

B. R.

Pred dvema letoma je Primorska založba v Kopru izdala zajeten roman marljive slovenske pisateljice Mimi Malenškove s simboličnim naslovom: Plamenica. To je roman o začetniku slovenskega slovstva Primožu Trubarju, ki je pred dobrimi štiri sto leti prižgal plamen slovenske besede.

Biografski roman je ena od zvrsti leposlovnega ustvarjanja, ki je pri literarnem občinstvu posebej priljubljena. Vzrok temu je iskati v prikazovanju življenja in dela kakšne pomembne in znane osebnosti, ko pisatelj oprt na glavno ogrodje znanstveno dognanih dejstev z večjo ali manjšo pisateljsko svobodo riše človekovo podobo, njegovo okolje in čas. Tudi Slovenci imamo že nekaj biografskih romanov in povesti. V njih so uprizorjeni n. pr. naši preroditelji, Prešeren, Jenko, Levstik, Jurčič, da omenimo le najmarkantnejše. Od avtorjev takšnih romanov pa je seveda odvisno, koliko je v delu res prikazano življenje posamezne osebnosti in koliko je v njem pisateljeve fantazije. Ta prevladuje n. pr. pri povestih Ilke Vaštetove iz konca 18. in začetka 19. stoletja iz kroga naših preroditeljev in v njenem romanu o Prešernu, močno karakterizira Pregljevo povest o Šmonci Jenku, pa tudi Pahorjeva pot desetega brata Jurčiča se ji ni mogla dovolj izogniti. Tem delom nasproti pa lahko postavimo Slodnjakova romana o Prešernu (Neiztrohnjeno srce) in o Levstiku (Pogine naj pes!), ki sta skoraj biografski, literarnozgodovinski in sociološki studiji obeh naših prvakov.

In kam postaviti novi roman o Primožu Trubarju? Med romane ali med biografije? — Odgovor naj nam dá branje in ocenjevanje dela z literarnozgodovinskega gledišča, kar mora predvsem upoštevati vsakdo, kdor vzame knjigo v roke kot pripomoček za študij Trubarjeve osebnosti in njegovega časa. Vendar bo pregled obsegal le nekatere osnovne in najvažnejše momente, brez pretenzije po izčrpnosti. Upoštevati je namreč treba, da so Kidrič, Rupel in drugi starejši raziskovalci slovenske reformacijske književnosti nabrali že dobršno kopo dokumentov o življenju in delu Primoža Trubarja in njegovih sodobnikov (prim. n. pr. navedbo literature v Zgodovini slovenskega slovstva I/1957, str. 259—260). Najvažnejši teh virov so gotovo znani tudi pisateljici ter so poleg nekaterih drugih zgodovinskih del o Slovincih in o sosednjih narodih v 16. stoletju stvarna podlaga romanu. Vprašanje je le, koliko so ta dejstva upoštevana ter pravilno uporabljena in kolikšen je pri tem delež pisateljičinih umetniških zmožnosti.

Pisateljica je roman razdelila na tri dele. Prvi del obsega čas Trubarjeve mladosti in šolanja (nekako do 1530), drugi sega do prvega bega na Nemško (1548), tretji pa obravnava preostali del Trubarjeve življenjske poti (umrl 1586). Takšna delitev se zdi logična in upravičena, česar pa ne moremo reči za obseg posameznih delov, ki so skoraj matematično enako dolgi. To sorazmerje je glede na pomen Trubarjevega delovanja v posameznih obdobjih popolnoma nevzdržno. Saj je Trubar ustvaril to, zaradi česar velja danes njegovo ime, v zadnjih štiridesetih letih svojega življenja, to je v tretjem delu romana, ki prav zaradi tega, po mojem mnenju, nikakor ne bi smel biti obravnavan po enakem kriteriju kot srednje, iz versko organizatorskega gledišča sicer pomembno, toda po splošni oceni manj važno obdobje, oziroma celo kot mladeniški čas učenja. Pri tem ne more opravičevati niti pomanjkanje gradiva, ki ga je prav za zadnje obdobje mnogo več kot za prvi dve.

Prvi del je sestavljen iz petih poglavij. Najprej je avtorica skušala prikazati okolje, kjer je zrasel in živel mladi Trubar do odhoda z doma (Slovo), nato ga kot šolarja spremlja na Reko (Pevček), od tod dalje v Salzburg (Daljna obzorja), nazaj v Trst (Beatrice) in nazadnje na Dunaj (Meglice). Z letnicami se dajo poglavja označiti takole: 1520, 1520/1521, 1521—1524, 1524—1527, 1527—1529. Medtem ko sta prva dva naslova poglavij realna, je simboličnost drugih opravičljiva le za dva: za daljna salzburska obzorja in za meglice, ki so v dunajskih letih nadlegovale Trubarjevo versko mišljenje; romantična zgodba iz Trsta pa je plod pisateljčine svobodne fantazije.

Kakšen je bil Trubar kot mlad kmečki pobič, je težko reči, ker datira edina njegova upodobitev v pozna starostna leta; zato lahko ali verjamemo ali pa tudi ne, da je bil takšen, kot ga slika pisateljica. Tudi drugi podatki o Trubarjevem šolanju v domačem kraju, ministrantstvu, reševanju utopljenke in o brazgotini od žolnirjevega biča na rami niso dokumentirani. Drži pa, da je odšel z doma jeseni 1520 kot dvanajstleten mladenič, a se zdi, da je srečanje s Klombnerjem in dogodki s potovanja čez Ljubljano na Reko plod avtoričinih bolj ali manj posrečenih kombinacij.

Tudi podatki o raščanskih Trubarjih le delno ustrezajo znanim dognanjem. Oče Mihael je bil res mlinar (od 1499), tesar in cehmojster; stric Gregor, tudi mlinar (od 1506), je bil res bolj nemirne narave, videval je pride in se družil z versko obsedeno Šavlečo Katarino; o materi ni nič znanega razen imena Jera, o bratih in sestrah pa prav nič, čeprav je kombinacija z Jurijem, ki je bil do 1547 najemnik kmetije na Raščici, se potem odkupil in umrl med leti 1551—1554, res zelo zapeljiva. Glede puntarstva (1515) govori več razlogov proti nakazani trditvi pisateljice, saj sicer ne bi že nekaj let zatem bili Trubarjevi v tako dobrem razmerju s Turjačani (spregledani davek, Trubarjeva poznejša hvala, privolitev graščine za njegovo šolanje). Družbena razmerja na vasi so v osnovi dobro postavljena, vendar so vaščani, z zgodbo vikarja Antona vred, popolnoma svobodno prikazani. Resnični osebi sta stara Hudakončevka in Jernej Rogelj, ki pa se sreča s Trubarjem šele dosti pozneje in ne kot vaški tovariš in součenec.

Za Trubarjevo šolanje na Reki se še vedno samo z verjetnostjo domneva, da je bil v kapiteljski šoli pri glagoljaših (sam pravi nekoč pozneje, da ne zna brati glagolice!), ker je obstajala tudi mestna šola, ki je morala biti latinsko-laška. Toda kdo in kakšni so bili Trubarjevi učitelji in sošolci (prvo srečanje s Konzulom je dosti poznejše), kako je živel v tem kraju, uspeval v šoli in kako da je odšel približno jeseni 1521 v Salzburg, njegovi življenjepisci doslej še niso mogli razkriti. Latiniziranje slovenskega priimka Trobar v Trubarius sicer ustreza običaju časa za šolane ljudi, vendar zanj za ta čas še ni izpričano.

V Salzburgu je Trubar obiskoval kot štipendist kurz za eksterniste pri Sv. Petru v benediktinskem samostanu. Takšno štipendijo je moglo dobiti 10 kandidatov, ki pa so morali znati dobro peti, da so mogli spremljati duhovnika. O učiteljih in šolskih uspehih doslej zbrana trubariana ne vedo nič povedati. Res je bila takrat navada, da so učenci peli po hišah, toda za pisateljsko sicer prijetno skomponirani dogodek ob pustnem karnevalu ni nobenih stvarnih dokumentov. Gašper Rokavec (ne Rakovec!), Ungnad in Thurn so sicer resnična imena poznejših Trubarjevih sodelavcev in znancev, a jih v tem času še ni mogel poznati in ni niti najmanjših, vsaj posrednih dokazov, da bi se bili resnično mogli srečati. Isto velja za prihod Jerneja Roglja v Salzburg, o katerem ni znano, kje se je šolal. Avtoričini kombinaciji z njim nasprotuje tudi napačna novica o smrti Primoževa strica Gregorja, ki ga je podrlo drevo šele nekaj let kasneje (1524—1527) in ne že pred pomladjo 1522. Da je v salzburških letih gledal romarje, namenjene k Hubmeierjevi kapeli v Regensburg, poroča Trubar sam, vendar o kakšnem lastnem romanju, kot ga opisuje pisateljica, nič ne govori. Negotova, čeprav verjetna je tudi možnost očetovega romanja v Aachen in Köln, ker so bila takšna božjepotništva tedaj zelo razširjena, drži pa, da je dal oče pred 1528 (morda res prav v teh letih?) preslikati domačo raščansko cerkev. Malo preveč drzna pa je pripoved, kako se je Trubar seznanil s škofom Bonomom, ki ga je nato vzel s seboj v Trst. Znano je namreč, da je Bonomo potoval z Dunaja v Trst med 21. novembrom in 22. decembrom 1523, vendar ni nikjer rečeno, da čez Salzburg, Trubar pa je prišel v Trst šele spomladi 1524. Glede tega sta postavljeni dve znanstveni domnevi: ali je zvezo ustvaril sorodnik Gregor Trubar iz Vipave, kjer je bil Bonomo od 1498 župnik, ali pa škofov sorodnik Lenart Bonomo, ki je bil do 1526 župnik na Igu.

Trubar sam pripoveduje v nekem svojem pismu, da je bil za časa svojega triinpolletnega bivanja v Trstu član pevskega zbora v stolnici in Bonomov komornik, obenem pa je pod njegovim vodstvom nadaljeval študije, se uvažal v ceremonial in dušno pastirstvo in poslušal razlage Vergila in Erazma Rotterdamskega v laškem, nemškem in slovenskem jeziku. Bil je res v šoli, ki je vzgajala razgledane, z duhom renesanse prepojene mladeniče, ne pa učenih, kot ugotavlja pisateljica. Ob tem avtorica spretno, a zelo svobodno opisuje razmere v škofovskem dvorcu in ustvari romantično ljubezensko zgodbo med mladeničem Trubarjem in lepo šestnajstletno namišljeno Vergerijevo sestro Julijo; vse to je sad avtoričinega pisateljskega daru, saj je znanstveno dokazano, da bi se bil Trubar mogel srečati z Vergerijem pri Bonomu v Trstu šele 1541. Tudi postavljanje očetove smrti v ta čas (umrl je med leti 1527—1529) in obisk na domu sta problematična, medtem ko je bil odnos njegovih domačih do puntov že omenjen. Novo tovariševanje s Konzulom in z drugimi prihodnjimi sodelavci verskega reformatorskega gibanja pri nas in na Hrvaškem tudi ni dokumentirano. Res pa je, da mu je naklonjeni škof, še preden je bil Trubar posvečen v duhovnika, dal 1527 župnijo v Loki pri Radečah, kjer je Trubar nastavlil svojega vikarja, sam pa, gmotno preskrbljen, z 19 leti odšel študirat na Dunaj. S

hrvaško biblijo, o kateri teče beseda ob njegovem odhodu, je morda mišljena tista, ki jo je dal ok. 1521 prirediti in prevesti v glagolico grof Bernardin Frankopan na gradu Grobniku, kot Trubar sam pozneje pripoveduje.

Trubariana potrjujejo, da je študiral na Dunaju slabi dve leti, in sicer je najbrž obiskoval višji tečaj šole pri Sv. Stefanu. O vsebini študija ni podatkov. Trubar sam priča, da je bil priča sežigu Hubmeierja in utopitvi njegove žene 10.—13. marca 1528. Da bi bil res stanoval skupaj z Weixlerjem in spet srečal Roglja, ni dokumentirano, medtem ko so navedbe glede šolanja nekaterih kranjskih študentov na Württemberskem le deloma točne. Nazaj v Trst je Trubar odšel ok. srede 1529. Pot čez Salzburg, kakor tudi vsi drugi dunajski dogodki, razen turškega napada na Ogrsko 1529 in požiga Raščice 1528, so sad pisateljičine fantazije. V mašnika je Bonomo posvetil Trubarja 1530 in ga poslal za svojega vikarja v Laško pri Zidanem mostu.

Drugi del romana obsega prvo obdobje Trubarjevega službovanja na Slovenskem in je razdeljen na šest poglavij. Prvo poglavje (Orač) ga kaže kot orača reformatorstva v Laškem, drugo (Vihar) govori o prvem uspehu in težavah v Ljubljani, v tretjem (Ulica bede) živi kot pregnanec v Trstu, četrto (Plamen v srcu) je namenjeno Trubarjevemu delovanju v Celju, v petem (Sam) in šestem (Obup) pa sta obravnavana boj s papežniki v Ljubljani in beg pred njimi iz Št. Jerneja na Nemško. Časovne oznake za posamezna poglavja so: 1530—1535, konec poletja 1540, 1542, 1544 ali pa 1545, morda kmalu po 1544, 1547—1549.

Najzanimivejša v prvem poglavju tega dela je avtoričina misel, da je Trubarja v tem času (med 1530 in 1535), in sicer ob smrti stare Adamovke, prvič obšla misel, kako dobro in prav bi bilo, ko bi ljudstvo znalo moliti v svojem jeziku. Žal, tako ženska kakor trditve nista dokumentirani! Tudi ni podatkov, da bi bil po prihodu z Dunaja pridigal v tržaški minoritski cerkvi. Drži pa, da je že v teh letih pridigal proti zidanju romarskih cerkva in proti skakačem, vendar so vse navedene podrobnosti delo pisateljice. Če ta govori tu tudi o poročilu tržaškemu škofu, je to morda zamenjava s poročilom o gospodarskem stanju kaplanije sv. Maksimilijana v Celju za 1542, ki je edino res izpričano. Kdaj se je Trubar prvič srečal z Lenartom Budino, ni znano, dokumentirano pa je, da je bil Rogelj vsaj 1530 njegov vikar v Loki, medtem ko je tega radeško kaplanovanje le avtoričina domneva. Trubarjevi domači so se preselili z robu vasi v vas okrog srede stoletja, torej kakih deset let pozneje, Primož pa je odšel v Ljubljano za stolnega pridigarja šele 1535 in ne že za predpust 1533, kot trdi pisateljica, najbrž na podlagi znane nezanesljive znanstvene domneve.

Če bi dogajanje drugega poglavja datirali po Ravbarjevem obisku v Ljubljani, bi ga morali postaviti najkasneje v leto 1536, ker je v oktobru 1536 škof že umrl, če ga pa datiramo po Trubarjevem begu iz Ljubljane, ki sledi v romanu nekaj tednov zatem, pa v poletje 1540. Ravbar tedaj Trubarju tudi ni mogel prepovedati pridigovanja v ljubljanski stolnici; to bi bil lahko storil edino njegov naslednik Kacijanar (sam novoversko usmerjen), za kar pa ni nobene dokumentacije. Znano je le, da je vso akcijo proti Trubarju vodil deželni glavar Nikola Jurišič ter ga pregnal v Trst. Kdo naj bi bil Trubarja ovadil (tisti pater Tomaž je gotovo ustvarjen samo iz asociacije na poznejšega gorečega protireformatorja škofa Tomaža Hrena), ni znano, res pa je, da je Trubar že kazal novoversko usmerjenost, čeprav izrazitih protikatoliških naukov še ni oznanjal, ker se do jasne protestantske miselnosti tedaj še ni bil dokopal. Vsi navedeni ljubljanski pristaši novoverstva (Wiener, Cvekely, Klombner, Budina, Seyerle i. dr.) in Trubarjevi prijatelji so realne osebnosti, bolj ali manj svobodno karakterizirane, vendar se ne ve, s čigavo pomočjo in kako je Trubar pobegnil iz Ljubljane.

Zmeda z datiranjem se vleče tudi v tretje poglavje. Kot rečeno, je Trubar bival v Trstu kot begunski Bonomov dvorni kaplan in oficialni tržaški slovenski pridigar od 1540—1542, ljubljanski škof Ravbar pa je umrl, s čimer se poglavje zaključuje, že 1536! Res pa je, da je Bonomo Trubarju menda že v drugi polovici 1540 dodelil beneficij sv. Maksimilijana v Celju in da pomenijo tržaška leta velik korak naprej v njegovi preorientaciji k protestantstvu, ker se je pri Bonomu seznanjal z najpomembnejšimi deli vodilnih reformatorjev (Zwingly, Bullinger, Pellican, Kalvin i. dr.). Morda si je iz Trsta res dopisoval z ljubljanskim kanonikom Jurijem Dragoličem, vendar ta korespondenčna vez ni potrjena. Tudi ni podatkov o dogodkih v Trubarjevi rodovini, kakor ni dokazano, da bi bil Trubarja kot pridigar v ljubljanski stolnici nadomeščal Rokavec, ki je šele h koncu 1547 postal stolni vikar. Vergerijevo

rovarjenje proti Trubarjevi verski orientaciji se je začelo proti koncu 1541, menda predvsem zaradi tega, da bi se sam, velik papežev zaupnik in od 1536 koprski in modruški škof, opral sumničenj, da je pripadnik novoverstva. Zaradi nasprotovanja vernikov, ki je temu sledilo, je Trubar 1542 nenadoma zapustil Trst in se z Bonomovo pomočjo spet vrnil v Ljubljano. O vseh drugih podrobnostih in sklepanjih, pa tudi o ulici bede, po kateri nosi poglavje simbolični naslov, vsaj doslej znana trubariana ne govorijo.

Da je Trubar kot beneficiat kdaj pa kdaj prihajal v Celje, je dokazano z že omenjenim poročilom o gospodarjenju pri sv. Maksimilijanu, da pa je bil tam prav v decembru 1545 (tridentinski koncil), je manj verjetno. To že zato, ker se je brala maša pri sv. Maksimilijanu le šestkrat na leto, in sicer med velikonočnim in binokošnim torkom in v zvezi s patronovim godom v oktobru, kar je vsekakor bolj primeren čas za daljše bivanje in za potovanje. V Celju je pripadala Trubarju tudi hiša na glavnem trgu in mu ni bilo treba stanovati pri lekarnarju Mihaelu Klausu. Po najnovejših odkritjih (še le po objavi romana) Trubar ni bil nikoli poročen z Barbaro Klaus, ki je izpričana kot sestra in ne kot lekarnarjeva hči, s čimer se podre vsa v središče dogajanja in v naslov tega poglavja postavljena ljubezenska zgodba. Trubarjev gmotni položaj je bil resnično dober, zlasti ko je 1542 postal kanonik in kljub temu, da se je menda prav v zvezi s tem odpovedal župniji v Loki. Drugega zgodovinskega podatka, pokopa Ivana Kacijanarja, pri datiranju tega celjskega poglavja ne moremo upoštevati, ker se je to zgodilo že 1539, torej za časa prvega Trubarjevega službovanja v Ljubljani. Mogoče bi bilo, da bi se že takrat in ne sedaj Trubar prvič srečal z Ivanom Ungnadom, če je ta Kacijanarjev bojni tovariš res prišel na njegov pogreb, in mu razlagal misel, da je ljudstvu treba dati evangelij v domačem jeziku, vendar je vse to le ugibanje brez oprijemljive osnove. Gotovo pa je, da je Trubar tedaj pripravljaval pridige tudi v slovenščini, saj je že pred begom v Trst pridigal v Ljubljani slovensko. Ne more pa se dokazati, da bi bil Trubar pokopal Wienerjevo ženo in da bi bil kdaj pred 1547 potoval v Št. Jernej.

Naslednje poglavje bi po nekaterih drobcih sodeč, ki jih moremo dokumentirati, bolj sodilo pred sprednje, katerega zaključek (odhod v Št. Jernej) se tudi glede lokacije dogajanja bolje povezuje z zadnjim poglavjem drugega dela. Poglavje bi mogli postaviti nekako v leto 1544. Takrat je novi ljubljanski škof Urban Tekstor ob svojem nastopu Trubarja morda res znova potrdil za stolnega pridigarja, pred nedavnim (1542) si je kot kanonik res pridobil hišo in se bližal štiridesetim letom (star 36 let). Proti zidanju cerkve na Sv. Gori pri Gorici je pridigal že od 1539, a je bila 1544 vendarle postavljena, in zavračal akcije prekrščevalcev. Popolnoma svobodno pa je pisateljica izoblikovala vse, kar se tiče Trubarjevih domačih (brat Marko, materina smrt).

Ljubljanski stolni kapitelj je poslal Trubarja v Št. Jernej v prvi polovici 1547, da bi kot vikar uredil gospodarske razmere tamkajšnje fare. Koliko je to res v zvezi s pripravami za preganjanje protestantov, kot pripoveduje roman, se ne more dokazati. Drži pa, da je škof Tekstor začel takšno akcijo v drugi polovici tega leta, ko je dobil sredi septembra tajni cesarjev ukaz, naj zapro na ljubljanskem gradu Wienerja, Mertlica, Dragoliča, Rokavca in Trubarja. Pri tem mu je kot zaupnik res pomagal vikar Škofic, ki je zlasti rovaril proti Trubarju. Da bi o vsem tem pisal Dragolič v Št. Jernej Trubarju, ni znano. O nevarnosti ga je prvi obvestil Klombner, ki je poslal na pot najprej sla pešca (nikjer ni rečeno, da je bil to Lenart Budina!), za njim pa sta s Seyerlom poslala še Luko Cveklja na konju. Glede Trubarjevega skrivanja pred biriči je dokumentirano samo to, da se je nekaj časa skrival po kranjskih gradovih, domnevno na Turjaku ali Zumberku. Celotno tragično opisano tavanje od Loke po raznih graščinah do Solkana in Fužin, vse drobne dogodke in obupno misel na samomor je tako živo ustvarila zgolj pisateljčina fantazija. V Nürnberg k Vidu Dietrichu, s katerim je imel menda zveze zaprti Wiener, je zbežal marca 1548, ko je spoznal, da je položaj doma brezupen. Skoraj neverjetno je, da bi tja peščil; pridružiti se je mogel kakim tovarnikom ali trgovcem, saj je bila zveza z nemškimi deželami zelo živahna. Še tri drobne opazke: nikjer ni dokazano, da je učil Šentjernejčane slovenski očenaš; s švicarskim cvinglijancem je gotovo mišljen Bullinger, vendar si Trubar v tem času z njim še ni dopisoval; drži pa, da se je Bonomo ob smrti (1546) dal obhajati pod obema podobama.

Za literarnega zgodovinarja najbolj zanimiv del romana je njegov tretji del. Segajoč od 1551 do Trubarjeve smrti vsebuje celotno sliko Trubarjevega slovstvenega delovanja, vrh njegovega verskega reformatorstva in galerijo njegovih sodobnikov,

ob katerih je moč določiti Trubarjevo mesto v ožjem slovenskem, širšem južno-slovanskem in širokem evropskem merilu. To obdobje je pisateljica razdelila na devet poglavij z epilogom.

Bisernica je školjka, ki skriva v sebi biser — lepa pesniška primera za Trubarja, ki je 1550 ali 1551 podaril Slovincem kar dva bisera, Catechismus in Abecedarium, prvi dve slovenski knjigi. Dogajanje poglavja je postavljeno v začetek leta 1551. Trubar je bil tedaj, že od maja 1548 dalje in skoraj do maja 1551, drugi protestantovski pridigar v Rothenburgu. Prej je kratek čas po pobegu iz Ljubljane res bival pri Vidu Dietrichu v Nürnbergu ter se mogel dobro spoznati z njim in z njegovim delom. Kar se natisa obeh prvih knjig tiče, je dokazano, da sta šli v tisk po 6. novembru 1550, tako da je bila ena morda res že dotiskana 1550, druga pa v začetku 1551. Trubar je rokopis pred natisom res poslal v Ljubljano v pregled. Ni pa znano, kdaj in kako se je seznanil z württemberskim vojvodo Krištofom in s teologom Jakobom Andreaejem, svojima zaščitnikoma in mecenoma. Kot že omenjeno, so zadnja odkritja pokazala, da je bila prva Trubarjeva žena Barbara hči Matije Sitarja iz Kranja in ne Celjanka Barbara Klaus. Ta je prišla za njim na Nemško menda 1549 in mu pred 26. majem 1551 rodila prvega sina Primoža. Kar pa zadeva Konzula, je treba pripomniti, da je bil kantor v Chamu šele od 1556 in da je prišel k Trubarju šele 1552, in sicer s Kranjskega, kjer je živel, odkar je bil 1549 pregnan iz župnije Stari Pazin v Istri.

Drugo poglavje z naslovom Črna smrt je postavljeno med leta kužne epidemije na Württemberskem (1554—1556). Trubar se je medtem res preselil iz Rothenburga, živel kratek čas v maju in juniju v Schwäbisch-Hallu pri župniku Mihaelu Gretterju in z njegovim in s posredovanjem učitelja Holdenrieta najbrž že 12. junija 1551 dobil mesto župnika v Kemptenu, kjer je ostal do marca 1561. O Trubarjevem gmotnem stanju v tem času ni poročil, gotovo pa je, da se mu je družina pred 1554 povečala na tri člane (prvorojenec Primož, deklica Magdalena in deček, ki je kmalu umrl in mu ne vemo imena), med 15. majem 1555 in 15. majem 1556 pa se je rodil še sin Felician. Z Vergerijem je Trubar prišel v zvezo potem, ko je ta proti koncu 1553 postal svetovalec württemberskega vojvode. Opisano snidenje bi moglo torej biti najprej po novem letu 1554, še verjetneje pa leto dni pozneje in je nemara istovetno s sestankom med Vergerijem, Trubarjem, Andreaejem in drugimi teologi 24.—27. januarja 1555 v Ulmu. Glede navedenega Vergerijevega zanimanja za južnoslovanske protestantovske knjige je mogoče potrditi le to, da si je ta začel prizadevati zanje, šele ko je zvedel za Trubarja, dalje, da je za stvar res pridobil vojvodo Krištofa, da je pregovoril Trubarja k uporabi latinice, če hoče, da knjige ne bodo obležale, in da mu je pregnal pomisleke zaradi neznanja klasičnih biblijskih jezikov. Kakor vsem podrobnostim v zvezi s tem, tako tudi ni mogoče pritrditi podatku, da je bil Weixler kdaj župnik na Nemškem.

Naslednje poglavje je posvečeno predvsem Vergeriju, ki je bil v tem času (glede na njegovo potovanje na Dunaj in na smrt škofa Tekstorja je dogajanje mogoče postaviti v pomlad 1558) res samo še ugašajoč sij, in nekaterim drugim važnejšim Trubarjevim sodobnikom. Opis Vergerijeve življenjske poti se v glavnih črtah ujema s stvarnimi podatki. V zvezi z južnoslovansko protestantovsko knjižno akcijo je poleg že navedenega treba še potrditi, da je bil nekaj časa njen idejni vodja, da je res zagovarjal enotnost knjižnega jezika za vse Južne Slovence, se shajal s tiskarji, sodeloval s Trubarjem 1555 pri izdaji knjig Ena molitov in Ta evangeli svetiga Matevža, ki je bil res natisnjen v Reutlingenu, kamor so zaradi kuge preselili del Morchartove tübinske tiskarne, sam izdal v Padovi 1555 knjigo Razgovaragne megiu Papista i gednim Luteran, potoval 1558 na Dunaj in nato tajno na jug do Ljubljane, tu brez uspeha intrigiral proti Trubarju, šel do Ogleja in se čez Beljak in Salzburg vrnil na Nemško, nato pa po neuspelih intrigah pri tiskarnah prešel v vojvodovo diplomatsko službo. Nekdanji štajerski deželni glavar baron Ivan Ungnad je postal svetovalec vojvode Krištofa konec decembra 1557, v Amadenhofu v Urachu pa se je naselil septembra 1558, torej šele po dogodkih, ki karakterizirajo to poglavje. Organizator biblijskega zavoda je bil sprva Trubar, saj datirajo prve Ungnadove zveze z njim šele na konec leta 1559, prvi prispevki za zavod pa šele v november 1560. Lastnik zavoda je postal januarja 1561, Trubar pa je vodil delo; do nesoglasij med njima je prišlo šele pozneje ob sporu med Trubarjem in Konzulom. Tudi Skaličev življenjepis je v glavnem točen. Res je znal hrvaško, poznal glagolico in 1558 srečal na Dunaju Vergerija, vendar je prišel 1558 v Tübingen s priporočilom kralja Maksimilijana.

Težišče dogajanj naslednjega poglavja z naslovom *Requiem* moremo postaviti na konec 1559 ali začetek 1560, vendar jih kljub vsem težavam, ki so se v tem času postavile Trubarju nasproti, ne bi mogli simbolizirati z mrtvaškim opraviлом. Vergerij je konec 1559 zelo verjetno res obdolžil Trubarja verskih zmot, vendar ni podatkov, da bi se spor odvijal prav pred vojvodo Krištofom. Prepričan je morda posnet iz naslednjih dejstev. Aprila 1558 je Bullinger pisal Trubarju, naj opomni Vergerija, da je zdaj na stara leta čas za ureditev njegovih verskih zadev. Trubar je to storil, a Vergerij ga je naduto zavrnil. Pozneje nekoč se je Trubar Leliju Sonziniju (1526—1562) pritožil glede Vergerijevega značaja, oni pa je dodal, da Vergerij rad laže, in vse te govorice prenesel Vergeriju. Po ostri korespondenci s Trubarjem, ki je sledila, je Vergerij septembra ali oktobra 1558 z njim zvezo pretrgal. Da bi opral očitek verskih zmot, je Trubar preko vojvode Krištofa januarja 1560 poročal o svojih knjigah kralju Maksimilijanu in pisal za mnenje somišljenikom na Kranjsko, od koder je dobil same pozitivne odgovore, svoj zagovor pa 1561 izdal v knjigi z naslovom *Register*. O vseh drugih navedbah le nekaj kratkih pripomb: uvodoma navedeni Trubarjev odgovor na Bullingerjevo pismo je že iz marca 1557, dopisovanje med njima pa je dokumentirano za čas 1555—1559; tisti menih, neki fra Mojzes z Raba ali Cresca, je prišel v Urach z glagolsko hrvaško biblijo menda že 1557, a je ni hotel prodati in se je po štirih dneh vrnil; nato so ga iskali in 1562 privedli v Ljubljano, kjer je Klombner potrdil Trubarjevo domnevo iz 1557, da gre za prevod, ki ga je dal narediti grof Frankopan že ok. 1521; Vergerij pri Ungnadovem biblijskem zavodu ni neposredno sodeloval, marveč samo predtem pri Trubarjevi akciji za izdajanje slovenskih knjig v 1555—1560; na glagolske črke so čakali od poletja do božiča 1560; Dalmata je prišel v Urach šele 1561 in je bil v tem času v Ljubljani; Skalič je odšel iz Tübingena 1561 in je res sodeloval pri prevodu Trubarjevega predgovora za glagolski katekizem 1561; sodelovanje Vlačiča (Flacius Illyricus) je zaradi drugačne verske orientacije odbil najprej 1559 vojvoda Krištof, pozneje, ko sta ga Trubar in Klombner spet skušala pridobiti, pa 1563 še Ungnad; Konzul je potoval od Frankfurta šele septembra 1563; dokumenti govore, da je Trubarjeva prva žena Barbara živela še 1565, torej vsaj 15 let dlje, medtem ko o njegovem gmotnem stanju in o drugih podrobnostih ni avtentičnih poročil.

Zakaj neki je pisateljica označila Trubarjeve priprave za vrnitev na Kranjsko 1560 s strmo potjo? Nasprotno, iz virov sledi, da so se pri tem kranjski deželni odborniki bolj trudili kot Trubar sam. Prvo vabilo, naj se vrne, je dobil konec junija in ga je načelno sprejel 25. julija, medtem pa se je pismeno posvetoval z vojvodo Krištofom in s kraljem Maksimilijanom (na str. 458 citirani odlomek je iz pisma Maksimilijanu z dne 2. januarja 1560 in po vsebini sodi v prejšnje poglavje). Oktobra je dobil novo vabilo, decembra celo sto renskih goldinarjev potnine, na Kranjsko pa je odpotoval šele 9. junija 1561. Ungnad je prevzel vodstvo biblijskega zavoda šele januarja 1561, tisti dar kralja Maksimilijana pa je iz maja 1561. Vergerij res ni več sodeloval v knjižni akciji, vojvoda Krištof pa je še vedno ostal vsaj podpornik zavoda. Kdaj se je Trubar drugič poročil, ni znano, vendar se je druga žena imenovala Anastazija, Klare pa sploh ni najti med imeni v njegovi družini. Kakšne so bile njegove družinske razmere, kakor tudi, da bi bil tedaj učitelj v Urachu neki Kumprecht (predikant in pisatelj Marko Kumprecht je bil komaj rojen!), ni podatkov.

Trubarjevo potovanje in triumfalna vrnitev v Ljubljano dne 26. junija 1561 (Smehljaj sreče) sta dosti zvesto posneta po njegovem originalnem poročilu, vendar so potrebni nekateri popravki in dopolnila. Še prej pa je treba navesti, da vojvoda Krištof ni podelil Trubarju župnije v Urachu pozno jeseni 1560, kot pravi avtorica, temveč v začetku aprila 1561. S Konzulom se res, že zaradi različnih značajev, že dalj časa nista dobro razumela, vendar je ta rovaril proti njemu pri Ungnadu šele med Trubarjevim bivanjem poleti 1561 v Ljubljani in je on naprtil Trubarju sum nepoštenega ravnanja z denarjem, ne Trubar njemu. Kako bi tiskarno predstavili v Ljubljano, je Trubar resno premišljeval, preden je stvar vzel v roke Ungnad. Na poti iz Uracha je Trubarja spremljal lahko edino Elija Stotzinger, ki je odšel iz Ljubljane ponj že 28. aprila 1561. Dietrichstein ga je spremljal šele od Bleda dalje in ga spotoma 25. junija peljal na svoje posestvo v Radovljici. V Kranju pri Rokavcu — ta je bil tamkajšnji pridigar od 1559 in je imel 1561 res 300 privržencev — se niso ustavili, ampak so prenočili pri baronu Ivanu Jožefu na Brdu. Papežnik Matej Marcina (1528—1602; ne Mercina!) je tedaj služil v oglejskem patriarhatu, v Kranj pa je prišel šele 1573. Pod pesmijo o Marcini je mišljen Trubarjev Ta prvi psalm ž njega trijemi izlagami, ki pa je izšel šele 1579 v Tübingenu. O šentviškem

podobarju Fortuni, kakor o najuglednejših meščanih, poročilo ne govori, pač pa o jezdecih, ki so prišli Trubarju naproti. Tudi imen čakajočih ni v poročilu, godbo pa so sestavljali štirje čuvaji na grajskem stolpu s piščalkami in trobentami. Pravilno ime ljubljanskega predikanta je Jurij Juričič ne Jurišič; tako se je pisal deželni glavar.

Naslednje poglavje (Tema) je postavljeno v jesen 1561, potem ko se je 20. septembra Trubar vrnil v Urach, kamor sta ga vlekli tiskarna in družina. V Ljubljani je res urejal cerkvene zadeve, poleg tega pa preverjal hrvaške tiske in iskal sodelavce. Na ureditev tiskarne v Ljubljani menda ni več mislil, saj je junija 1562 zavrnil tiskarja Friessa iz Strassburga, ko se je prišel ponujat. Z Uskokoma sta mišljena Matija Popovič iz Srbije in Ivan Maleševac iz Bosne; opis njunih navad in potovanja je dokumentiran. Ravno tako tudi navedbe o Srbu Demetriju, ki ga je povezal z reformatorji dunajski knjigarnar Frölich, a ni verjetno, da bi bil prišel v stik tudi s Trubarjem, ki pa je imel o njem slabo in ne dobro mnenje. Že omenjeni Juričič je bil protestantovski pridigar šele od 1560, Janž Tulščak pa je prišel v Ljubljano 1561; morda je avtorica zgradila nezaupanje na njuni mladosti. Klombernjeva zamera zaradi neodobravanja natisa knjige Ene duhovne pejsni, ki jo je on pripravil, je iz poznejšega časa (1563). O prepiru med Konzulovo in Trubarjevo ženo za časa njegove odsotnosti iz Uracha, ki je nato prešel v spor med možema, je ohranjeno obsežno gradivo, ki je tu pisateljsko preoblikovano. V tej zvezi citirano Trubarjevo pismo Ungnadu je morda tisto z dne 22. oktobra 1562. Glede svojega zdravstvenega stanja v tem času je Trubar sam pisal 10. februarja 1562 iz Uracha Gallenbergu v Ljubljano, da ima šen, garje in otekle noge in da je prav često sit življenja; kaj več ni znanega. Nazaj v Ljubljano se je z družino vrnil sredi junija 1562.

Predzadnje poglavje tretjega dela (Prometej) je pisateljica postavila v november in december 1563. Obravnava dva dogodka: Trubarjev obisk na Goriškem in začetek novega preganjanja. Pripovedovanje o prvem je posneto po spotoma omenjenem Trubarjevem pismu Ungnadu, datiranem 9. decembra 1563, ki seveda ne vsebuje vseh podrobnosti, s katerimi nas zabava pisateljica. Iz njega izvemo, da ga je v Gorico poklical grof Jurij s Turna, da je tu, v Rubiji in pri Sv. Križu, pridigal 14 dni v novembru, da ga v Gorici res niso pustili pridigati v cerkvi in da so zaradi krsta sinu barona Hanibala z Brd menihi in duhovniki kar noreli. Glede na navedeno pismo in na drugo korespondenco se je Trubar vrnil iz Gorice v Ljubljano že konec novembra in ne šele za božič in ni nič znanega o morebitnem obisku v Škofji Loki in v Kranju. Mimogrede omenjena Cvekljeva smrt ni nikjer sporočena in se domneva, da je umrl šele nekeje med leti 1567—1573, res pa je, da je maja 1562 prišel v Urach in spremljal v juniju Trubarja na poti v Ljubljano. Prav tako je dokumentirano Trubarjevo zagovarjanje, in sicer dvakrat: 6. decembra 1562 pred škofom, deželnim upraviteljem, odborniki in magistratom in 20. decembra 1562 pred vice-domom. Zato pa je novica o zaplembi Trubarjeve Slovenske cerkovne ordninge za leto dni prezgodnja: nadvojvoda Karel je to odločil šele 15. decembra 1564.

Zadnje Trubarjevo snidenje z domovino v juniju 1567, to sta vsebina in čas zadnjega poglavja tretjega dela romana (Jesen) o slovenskem »primusu«. Pravda o tem, ali bo ostal v Ljubljani ali bo moral spet na Württemberško, o kateri govori avtorica, je tekla med nadvojvodo Karlom in kranjskimi deželnimi odborniki od decembra 1564 do 8. maja 1565, ko je bilo dokončno odločeno, da mora Trubar do konca julija zapustiti Kranjsko. Navedbe o Krelju kot Trubarjevem nasledniku, o njegovi bolehnosti, o sestanku kranjskih protestantov, ki ga je Trubar sklical med svojim kratkotrajnim bivanjem v Ljubljani, kakor tudi o namenu njegovega prihoda na Kranjsko, so dokumentirane. Morda je pisateljica ob besedah, da je Bohorič napisal zgodovino slovenskega naroda do obleganja Troje, mislila na njegov poznejši uvod v slovnico (1584). Dalmatin tedaj še ni bil v Ljubljani (prišel šele 1572), biblijo pa je začel prevajati okoli 1569. Kdaj in kako se je Trubar vračal na Nemško in za vedno zapuščal domovino, ni podatkov. Znano je le, da njegovo zadnje bivanje na Kranjskem ni bilo dolgotrajno in da je moral, potem ko sta se začela zanj zanimati škof in deželni glavar, naglo oditi. Tudi ni nobene vesti, da bi v Kranju poslušal prepevanje mladega Tomaža Hrena, tedaj še ne 7 let starega, čigar oče je bil res ljubljanski protestantovski meščan, vzgajal pa ga je neki sorodnik v Kranju. Kakor mnogo drugih, je tudi ta dogodek ustvarilo svobodno umetniško snovanje.

Obširno zgodbo Trubarjevega življenja (540 strani) zaključuje epilog, ki je postavljen v Derendingen (tu je živel od konca 1566) in v njegovo smrtno uro na dan 28. junija 1586, devetnajst (ne 17!) let po slovesu od domovine. Ob njegovi

smrtni postelji je mogel poleg tretje žene Agnes stati le sin Primož, ki je bil tedaj župnik v Kilchbergu pri Derendingenu, medtem ko je bil Felicijan od 1580 pridigar v Ljubljani. O navzočnosti württemberškega teologa dr. Martina Cruciusa (če ga avtorica po zapisku priimka ne zamenjuje s pridigarjem Paulusom Crusiusom?), ni podatkov. Zadnje Trubarjevo delo je bil res prevod Lutrove Postile, ki se ga je prvič lotil že v prvih letih literarnega snovanja (okoli 1553), 1585 pa znova dobil naročilo, naj jo prevede, kar je dokončaval tik pred smrtjo. Ali mu je pri tem pomagal sin Primož ali Felicijan in kolikšen je delež Andreja Savinca, ki je bil 1572 in prej pri njem za pisarja in korektorja in ki je 1595 s Felicijanom delo natisnil, se ne ve. Sklep, naj bodo njegove knjige, ki so ostale v Ljubljani, javna last, je Trubar sporočil kranjskim deželnim odbornikom že marca 1569; o svojem »nikjerdomu« je pisal 1566 po drugem izgonu s Kranjskega v knjigi Ta celi psalm Davidov, ko je iskal novo službeno mesto, medtem ko je pismo, v katerem priporoča edinstvo in veri, ljubezen, zvestobo, resnico in pravico, poslal na Kranjsko že 10. junija 1575. In še nekaj besed o usodi drugih reformatorjev, o katerih blodi umirajoči Trubar: o Dalmatinovi boleznini ni podatkov, Rokavčeva smrt ni znana, Jernej Knafelj pa je po izgonu iz Kranja 1578 živel pri brdskem graščaku, dokler ga niso 1599 pregnali iz dežele. V tej blodnji je pisateljica prav lepo obnovila vse važnejše dogodke iz Trubarjevega burnega življenja.

Ce sedaj ob zaključku tega ne popolnoma izčrpnega literarnozgodovinskega pregleda romana o Primožu Trubarju strnemo vse spotoma nabrane ugotovitve in če skušamo odgovoriti na uvodoma postavljena vprašanja, pridemo do naslednjih sklepov: Delo ni nikakršna biografska študija — tega namena ni niti imelo — niti ni biografski roman Slodnjakovega stila, ampak je predvsem *roman* o začetniku slovenske književnosti, grajen na poznavanju osnovne znanstvene literature, ki sicer vseskozi ni popolnoma zanesljivo upoštevana, vendar ne v tolikšni meri, da bi to ponarejalo bistvene momente pisateljevega življenja in dela ali jih prikazovalo v popolnoma napačni luči. Kolikor je do tega prišlo, je posledica neupoštevanja ali nepoznavanja podrobnejšega gradiva, predvsem korespondence, ki jo je za čas po 1550 kar precej, oziroma je bilo storjeno pač zaradi učinkovitosti leposlovnega snovanja in romanopisnega fabuliranja, kar mora upoštevati vsakdo, ki bi knjigo vzel v roke kot pripomoček za poznavanje slovenskega protestantizma v 16. stoletju. Ne glede na to pomanjkljivost pa bo opravil roman med občinstvom veliko, v osnovi pozitivno informativno poslanstvo o življenju in delu Primoža Trubarja kot doslej najboljše delo pisateljice Mimi Malenškove, ki mu gre že zaradi težavnosti teme, ki jo obravnava, priznanje slovenske kulturne javnosti.

Branko Berčič

DVOJE KNJIG O JÁNOŠÍKU

Predlanskim oziroma lani smo dobili v slovenščini dvojce knjig, ustvarjenih iz slovaškega ljudskega izročila o hajduku Jánošíku¹. Pripadnik češke moderne, dramatik Mahen, je ustvaril iz mita protestno dramo o uporih osebnosti proti nasilju okolice, Malý je razporedil ljudske anekdote o Jánošíkovem hajdukovanju in skombiniral prav preprosto, povprečno mladinsko knjigo. Mahen je v slovenski izdaji doživel popolno predelavo, Malý slab prevod. Žal slovaška proza (enako ne češka) ni ustvarila doslej še nobene vsaj povprečne knjige o Jánošíku in njegovih tovariših. Ob stran slovaški ljudski jánošíkovski poeziji pa se moreta postaviti s svojo jánošíkovsko motiviko romantika Janko Kráľ in Ján Botto, a tudi številni poznejši poeti so iz te zakladnice črpali polno plodnih spodbud za drobne lirične umetnine. Med slikarskimi deli je klasična podoba »Jánošíkovih hajdukov« našega sodobnika Janka Alexýja, a sodobnik Ján Cikker je ustvaril opero »Jánošík«, ki je po vsebinski in po glasbeni strani res slovaška narodna opera. Mahenova drama je bila votek Karlu Plícku, ki je navrtel prvi slovaški celovečerni, doslej edini film o Jánošíku. Bilo je to pred vojsko in film je doživel uspeh tudi na Slovenskem. Od tod izvira ime Jánošík ali Janušek tudi med slovenskimi partizani.

V karpatskem prostoru, to je na Slovaškem, v Šleziji, na Poljskem ter v Haliču in daleč v Ukrajino, se je začelo hajduštvo že v začetku 16. stoletja, kar množično pa je postalo v 17. in 18. stoletju. Medtem ko pomeni balkansko hajduštvo predvsem

¹ Miloš Malý: Janošik, prevedel Branimir Kozinec, Knjižnica sinjega galeba, 1958, strani 152; Jiri Machen (= Jiri Mahen): Hajduk Janošik, dramaturško obdelal Fran Žižek, izdal Prosvetni servis, 1957, strani 114+7.

boj proti turški zasedbi in proti samosilnosti turških vojaških in civilnih oblasti, moremo v karpatskem videti izključno boj proti fevdalni gospodi. To je ena izmed oblik kmečkega boja proti fevdalcem, tlačanska gverila, partizanski upor posameznikov, drugače kot množični kmečki upori drugod. Ljudska misel in čustvo sta videla v hajdukih žrtve družbenega reda, branilce pred grajskim izkoriščanjem in upornike za svobodo. Razbojnik so v hajdukih videli fevdalci, vojaški in upravni cesarski oblastniki ter trgovci s trdnejšimi meščani. V neizmerni revii, brezpravnosti in tlačanski sužnosti je slovaško ljudstvo spletlo cel mit zlasti okrog hajduka Jánošíka: postal jim je simbol svobode, enakosti in pravice ter simbol bojevnika za te človečanske vrednote. Prav slovaški Jánošík je v karpatskem prostoru daleč prekosil vse druge hajduke. Jánošík pooseblja vse najplemenitejše lastnosti in uteleša vse najgloblje želje ljudstva po drugačnem svetu, kakor ga obdaja.

Jánošíka in njegove tovariše imenuje Žižek hajduke, Kozinc pa se je ponesrečeno odločil za poimenovanje teh ljudskih legendarnih junakov za razbojnike. Izraza razbojnik in razbojniški se nikakor ne krijeta s slovaškim (in češkim) izrazom »zbojník« in »zbojnícky«. Pomeni, ki izhaja iz omenjenih utemeljitev, ustreza samo izraz hajduk. Izraz je sicer tuj, toda se je že popolnoma vresel v naše besedišče. Za Gubca pravi Aškerc v »Stari pravdi«, da je »posavski hajduk«. Vladimir Levstik je v prevodu Scottovega »Ivanhoeja« zapisal: »Tu so uspevale v starodavnosti čete hrabrih hajdukov, ki se njih dejanja proslavljajo v angleških narodnih pesmih« (5). Beseda hajduk je torej tu prenesena celo v daljno Britanijo. Takih zgledov bi mogel naštetati več. Prevod »Jánošíka« govori o razbojniški dejavnosti, o razbojniški prisegi, o plemenitem razbojniku (6, 21). Ni dvoma, da vse kaj drugega pove: hajduška dejavnost, hajduška prisega, plemenit hajduk. Razumljivo, da prihaja prevajalec zaradi povsem neustreznega izraza sam v zagato in mora n. pr. ob Jánošíkovi smrti zapisati stavek, ki je kar smešen: »Tako ne umira navaden človek, pač pa vitez, pravi razbojnik« (128). Kakšen naj bi bil pravi razbojnik?!

Ponesrečen se mi zdi tudi izraz gorci za češko (in slovaško) poimenovanje Jánošíkovih tovarišev hajdukov (»horní chlapci«). V večini bralcev bo tu gotovo vstala misel na besedo gorica, górcá, to je vinorodni grič, vinograd. A tudi če ne! Beseda gorec ni živa in po Slov. pravopisu in Pleteršniku pomeni prebivalca gorá, kar se ne ujema s pojmom »horný chlapec«. V tem namreč ne gre za fanta »z gora« ali »s hribov«, ampak »iz hostá«. »Hora« v slovaščini najprej in predvsem pomeni gozd in šele potem gora. (To velja seveda za danes, ne za nekdaj.) Slov. pravopis pojasnjuje gorec kot: prebivalec na gori. Isto približno pomenijo v Pleteršniku izrazi kot gorani, gorjani, gorjanci, hribovci, hribljani, hribarji, vrharji, vrhovniki itd. Tako bi »horní chlapci« v slovenščini mogli biti: hostarji, gozdniki, goščarji in podobno. Sam bi se odločal med izrazi: gorjani, vrharji ali gozdniki. Res gre pri tem in takem izbiranju tudi za vprašanje osebnega okusa in občutenja, toda vsekakor bi izraz gorec prišel po mojem prepričanju zadnji v poštevek.

Nekoliko barve je skušal prevajalec ohraniti s sposojenimi besedami za tuje pojme, ki so Slovincem neznani in zanje tudi nimamo ustreznega izraza. Take so na primer besede dereš, dolman, valaška, huzarek in odzemok. Prve in zadnje ne pojasnjuje, druge tri pa, a ne prav posrečeno. Huzarek ni »visoka čepica«, ampak visoka konjeniška čaka. (Da beseda čaka ni znana? Pač, otrokom vsaj od tistega časa, ko je Stritar v »Mladih vojaki« zapisal: »papirnate so naše čake«.) Namesto slovaške besede valaška, ki jo mora razlagati, bi bil mogel vzeti gorenjsko besedo robilnica (tako Jalen v letošnji izdaji svojega »Ovčarja Marka«, prej robevnica). Res bi bil moral tudi to besedo razložiti, toda razlagal bi slovensko besedo in jo s tem širše uvajal in uveljavljal. Dolman pa nikakor ni suknjič, temveč plašč, bolj natanko tričetrtinski plašč, ki se bolj ogrinja kakor oblači. A tudi če sprejmemo prevajalčevo razlago, da je dolman suknjič, kako naj razumemo, da ima nekdo »pod rdečim dolmanom zelen plašč« (9)?! Pod suknjič pač plašč ne bo šel!

Nepotrebne pa so v prevodu besede, ki so očitni čehizmi; saj imamo zanje zelo vsakdanje svoje besede. Tako je usmev (129) nasmeh, pater (101, 125) župnik in razkričati se (8) začeti kričati. Številne kitice bi včasih lahko bili šopki. Da je kdo že »tretji dan na deski« (57), se po slovensko pove, da je na mrtvaškem odru; »byt na desce« bo razumel le človek, ki bo frazo poiskal v češkem frazeološkem slovarju.

Prevodu (in seveda izvirniku) daje vedno posebno barvo uporabljanje krajevnih imen v prvotni, izvirni obliki. Čeprav bi v našem »Jánošíku« to in ono mogli šteti na rovaš korektur — pri čemer seveda odgovornost spet pade na prevajalca — se mi vendar zdi, da je veliko večino kar zglednega nereda v krajevnih imenih

štetí v greh prevajalcu. Jánošíkov rojstni kraj je zapisan v naslednjih variacijah: Jánošík je doma iz Terchove (6), iz Tarhova (39) in iz Tarchova (125). (Pisatelja Čeha, ki v posebnem uvodu Slovincem pripoveduje, da vemo iz Jánošíkovega življenja zanesljivo samo za leto njegove smrti, morem poučiti, da že dalj časa vemo tudi za Jánošíkovo rojstno leto: 1688.) Pokrajina Liptov je v prevodu doživela naslednje raznolikosti: v osrčju liptavsko-oravskih gora (60), proti Liptovskim goram (67), v Liptov (72), v Liptovi (91), v Lipovi (95), v Liptavi (116) itd. Vas Teplička nastopa v oblikah: na Tepličkah (23), v Tepliči (26 idr.) in iz Tepličke (74). Strečno je zdaj ženskega, zdaj srednjega spola, Levoča moškega in ženskega. Beremo, da se je neka ženska »selila v Vrutek« (91), dve strani naprej pa: »boste že videli Vrutke«. (Navajam zaradi tega, ker je v Vrútkah napisal Aškerc svojega »Brata Slovaka«, o čemer gl. Aškerčev zbornik, 1957, 176—177.) Med tiskovne napake bi štel Hridek (91) namesto Hradek, Horn (37) namesto Hron, Frata (37) namesto Fatra in še številne druge. Kajpada sta napačno tiskana tudi Thököly in Rákóczi (5). Hradová nad Tiso (75) ima opraviti s Tiso toliko ko Polzela s Sočo ali Vrba s Kolpo; gre za mestece Tisovec in ne reko Tiso. V »pesniku I. V. Sladkem« (131) je treba videti češkega pesnika Josefa Václava Sládka.

Ko sem že pri imenih, opozarjam na zagato, v katero je prevajalec zašel zaradi svoje nedoslednosti. Priimek Muha piše po slovensko, vzdevek iste osebe pa po češko Mušička. Poslovenil je Bystrico v Bistrico in Mlynára v Mlinarja, toda ohranil Kuba in Jakuba. V prevodu morajo ostati tudi dolžine samoglasnikov, torej Jánošík in ne Janošik, Mikuláš in ne Mikulaš, Semnický in ne Semnický in pod.

Nedovoljno poznavanje pomenskih in čustvenih odtencev posameznih besed v češčini povzroča v prevodu ohlapnosti, pa tudi nerazumljivosti. — Dvomim, da bi smetano kjer koli, tudi na gradovih, imeli spravljeno v kadeh (27). — Pristave v Kremniških gorah (72) so brez dvoma samo planšarije. — Kaj je laza? Belokranjska beseda? Berem: »na borovi lazi pod Babjo goro« (46). Mogoče: laz, rovt? — Gozdovi najbrž niso »postali prozornejši« (47), ampak prosojnejši. — Stavek, da je nekdo »nataknil spet svoj grobi plašč« (78), hoče morda povedati, da je nekdo plašč nadel, poveznil (čež glavno). — Nemogoče je, da bi splavar »zataknil konec vesla za veliko zanko iz trte« (92). Menda bi se to dalo reči tako, da je nekdo »pretaknil (vtaknil) konec vesla skozi (v) veliko gošč«. — Kakšen neki je bil tisti razbojnik, ki je izpustil »svojo neprijetno, a vendar pošteno razbojniško dušo« (103)? — Ne vem, kako naj bi se vila steza »nad pobočjem gorskega hrbta« (85). Kaj je pobočje, kaj je hrbet in kje naj bi bila potem steza nad pobočjem? — Kakšne so »gole travnate planine« (85)? — Nobene prostorne predstave ni v stavku, da so se »dvigali in valovali neštetí pasovi Velike Tatre in dalje Nizkih Tater« (85). — Kakšna je ponev, da gre vanjo kar celo svinjsko pleče (53)? — Ne razhmatam pomena v stavku, da je ženska »položila na široko javorovo mizo s trinožcem... kotliček vroče kaše« (66). Ali ima miza tri noge? In kje je tako, da bi sajast kotliček postavljali kar na mizo? Ali pa mogoče kotliček postavi na trinožec?

Res bi rajši govoril o barvi in značilnosti celotnega besedišča, o gradnji stavkov, o lepoti ali ponesrečenosti prevedenih stihov, ki so vpleteni v povest, toda vse to je upravičeno šele, ko prevod ustreza osnovnim zahtevam. Dosedanje pripombe so dovolj pokazale, da je tako obravnavanje še prezgodnje.

O Žižkovi predelavi nekaj kratkih besed! Ali bo našla pot na naše odre? Pred leti je slovensko osrednje gledališče v Ljubljani obljubljalo v programu Mahena v Albrehtovem prevodu, žal ni prišel na oder. Ali ni bilo prevoda? Žižkov jezik ni vedno ljudski. Kje kmečki ljudje govorijo: mrzim, borba, bodrim? Ali more hajduk izreči stavka: ne bodi dete (44) in: človeška kri se zdaj lepi mojih rok (86)? Vsekakor bi rajši namesto te ljudske igre o rokovnjačih, divjih lovcih in graščakah bral in videl slovenski prevod Mahenove drame. Prirediteljevo pripombo v spremni besedi, da Mahenova igra »na odru ni imela posebnega uspeha« (2), bi dopolnil z mnenjem dveh ljudi, sicer res ne gledališčnikov, ampak slovstvenih zgodovinarjev, ki trdita nasprotno. Sedanjí docent za novo češko literaturo na praški univerzi, dr. Fr. Burianek piše: »Jánošík« je spadal med vedno žive igre češkega gledališkega repertoarja« (v knjigi »Česká literatura od 90. let XIX. stol. do roku 1945«, 64). Ob nenadni Mahenovi smrti (samomor ob zlomu ČSR) pa je zapisal slovaški literarni časopis Elán (maj-junij 1939): »... to dramsko delo češkega pisatelja v Rázusovi (slovaški) prepesnitvi je stalo v osnovah slovaškega kulturnega in družbenega razmaha po prevratu (1918).« Pisateljja Mahena piše naša izdaja Machen in Macken in nikoli pravilno Mahen.

Viktor Smolej

Slovniške in pravopisne drobtine

IN OSTALI

Že svoj čas so prijemali in preganjali neslovensko rabo »v ostalem« za naše: sicer, drugače. Morda je zato danes ne srečujemo toliko. Namesto te pa se je zadnji čas toliko bolj razpaslo prav tako tuje govorjenje in pisanje: »ostali« za naše druge. V starejšem tisku sem naletel na to prav redko, na priliko 1882 pri Kersniku — on pa je prevzel še kaj drugega od Hrvatov. Danes marsikdo še ne pomisli ne, da se da reči: Kupil sem zvezke in druge potrebščine za šolo. Sklical je sosede in druge domačine. Pozdrave mu pošiljajo bratje in sestre in vsi drugi. Trije kurirji so padli, drugih devet se je prebilo iz obroča. V vzhodnih krajih bo sonce, drugje po Sloveniji pa oblačno. Zakaj tiste potrebščine v resnici niso nikomur ostale, saj bi jih drugače ne prodajali po navadni ceni, in prav tako je z domačini ali s Slovenijo, to se pravi, z drugimi kraji ali deli Slovenije. Če pa bereš, da so Pivčani delali pragove in »ostali« tesan les, se čuje, kakor da gre za odpadke, in ko vidiš v oknu mlekarne napisano, da dobiš v nji mlečne izdelke in »ostala« živila, si ne moreš kaj, da se ne bi nasmehnil taki slabi reklami, ki kar kliče sanitarno inšpekcijo, naj si ogleda, s čim strežejo tukaj ljudem.

L. L.

BUDIMPEŠTA — BUKAREŠTA

V tej obliki sta se v našem knjižnem jeziku uveljavili imeni za obe glavni mesti naših sosed. Ne preiskujmo večje ali manjše upravičenosti take pisave, sprejmemo ju, kakor sta. Kako pa delamo pridevniški obliki in prebivalsko ime? To je zadeva naše domače — ne ljudske — pravopisne urejenosti, saj sta tuji imeni in se oblike uporabljajo predvsem v zemljepisu, časopisu, torej v povsem knjižnem obsegu. Za pridevnik srečujemo več oblik, najpogostejše: *budimpeštanski*, *búdimpeški*, *bukareštanski* in *búkareški* poleg drugih še nenavadnejših; SP 1935 ima obliko *Budapešta* in od tod *budapeštanski* in *budapeški*; SP 1950 ima samo *budimpeštanski*, za *Bukarešto* pa oba omenjena pridevnika.

Mislim, da je nesmiselno, da vlačimo pridevnik s tujimi *-an-* v našo domačo obliko. Ta *-an-* namreč ni domača pripona *-jan-*, saj bi sicer morali imeti *budimpeščanski* in *bukareščanski*, marveč je po nemškem pridevniku in samostalniku *Budimpestaner-*, *Bukarestaner-*; po teh smo tudi mi napravili *Budimpeštánc* *-nca* in *Bukareštánc* *-nca* in po teh pridevniški obliki na *-ánski*. Pri prebivalskem imenu bi lahko uporabili domači osebni končaj *-ján* in dobili *Budimpeščán* *-ána*, *Bukareščán* *-ána* ali pa tudi s poudarkom na osnovi. Pridevnika pa ni treba izvajati iz prebivalskega imena, marveč s pripono *-ski* naravnost iz imena samega; v tem primeru dobimo popolnoma po domači zakonitosti samo: *búdimpeški* in *búkareški*. To sta edini organsko prav razviti slovenski obliki, zato bi le te dve obdržal.

-o- -a-

SAMOSTALNIKI NA -ATELJ IN -ITELJ

Brali smo izraz vzgojevatelj v pomenu vzgojitelj. Vzgojevatelj gotovo ni pravilna tvorba, ker nimamo glagola vzgojevati, temveč le vzgajati in vzgojiti. Sploh pa so samostalniki na *-telj* pravzaprav nekaj nedomačega. Množica besed na *-telj* je z izjemo samostalnika prijatelj narejena po zgledu srbsčine, hrvaščine ali stare cerkvene slovanščine. Namesto učitelj so stari govorili in pisali učenik, namesto ljubitelj ljubnik, namesto pošiljatelj pošiljavec ali pošiljač itd. Seveda pa danes iz knjižnega jezika ne moremo več izločiti umetnih tvorb na *-telj*, ker so se že preveč udomačile. Moramo pa jih pravilno tvoriti in ne tako, kot je napravljen samostalnik vzgojevatelj. Knjižna slovenščina ima za seboj že večstoletno zgodovino. Iz nje so vidna različna prizadevanja naših pišočih ljudi v preteklosti, tudi taka, ki nam danes niso več povšeč. Med temi je tudi prizadevanje, ki mu je bil namen približati knjižno slovenščino srbohrvaščini. Zelo veliko nekdanih hrvatizmov in srbizmov smo o pravem času opustili, nekaj pa jih je vendar le ostalo kot živa priča omenjenih časov.

Ivan Tominec

